

Fig. 1. Kirken i landskabet set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The church in the landscape seen from the south-east.*

ØDSTED KIRKE

JERLEV HERRED

Kirken i »øøthsteth« nævnes første gang i Ribe Oldemoders kirkeliste fra ca. 1376-89[1] med en afgift på 4 skilling. Ved landehjælpen 1524-26 betalte »Østedt« kirke 10 mk (jf. s. 1016), og ved klokkeskatten i 1528-29 afleverede kirken en klokke på blot 2 skippund, inklusiv al 'jernfang' (jf. s. 1018).[2]

Ejerforhold. Som det var tilfældet med herredets øvrige kirker, var Ødsted fra 1330 underlagt kantoratet ved Ribe Domkapitel (jf. s. 1016 og 3267) og kom efter reformationen i Kronens eje. Foruden bortsalg af kongetienden 1666[3] kendes kirkens ejerforhold først igen fra 1711, hvor fru Øllegård Rantzau ved offentlig auktion købte kirkerne i Ødsted, Egtved (s. 3421) og Jerlev (s. 3323) med *patronats- og kaldsret*.[4] Kongen forbeholdt sig dog tilbagekøbsretten og gjorde brug af denne 1720.[5] Ved salget af ryttergodset 1765 købte justitsråd Peder Saxesen tre af herredets fire kirker, inklusiv Ødsted (jf. Højen, s. 3267, Jerlev, s. 3323).[6] Saxesen fik Ødsted for 3.100 rdlr. og solgte allerede samme år kirken videre til sognefogeden Hans Hansen Buch for 400 rdlr. mere. Buch havde ifølge sognepræsten Knud Storm endnu ikke 1768 modtaget skødet.[7] Buch må dog have modtaget skødet inden 1772, hvor han 'overdrog' kirken til Christian Risum.[8] 1775 ejede sognepræsten Ancher Knudsen Storm kirken, som måske allerede ved dennes død 1785 overgik til broren, sognepræst til Smidstrup og Skærup Jens Knudsen Storm.[9] Sidstnævntes enke, Gyde Kirstine Bertelsdatter Bruun

(Storm), overtog 1810 ejerskabet[10] og beholdt tilsyneladende kirken til sin død 1830,[11] hvorefter landinspektør Anker Storm afløste sin mor som ejer. Han må dog allerede året efter, i 1831, have solgt en anpart til købmand Secher i Horsens.[10] De samme to blev 1837-38 noteret som ejere, mens Poul Borreby Seidelin (jf. Egtved, s. 3421) lader til at have erhvervet kirken 1838. Den blev senest købt af lokale gårdmænd 1872[12] og overgik til *selveje* 11. april 1912.[13]

Anneksforhold. Da Mads Buch 1531 fik kaldsbrev på Egtved (s. 3422), tildeltes han samtidig kollatsbrev på Ødsted, som endnu må have haft egen præst. Senest 1542 blev embedet i Ødsted ledigt og sognet annekteret til Egtved (se †Yding, s. 3417). Ødsted, der blev et selvstændigt pastorat 1879,[14] indgår siden 2013 i pastorat med Jerlev (s. 3323).

Ødekirker. I den sydlige del af sognet lå †Yding Kirke, som ved dens nedlæggelse blev lagt til Ødsted (jf. s. 3417).

Værnehelgen. Kirken var nok indviet til Skt. Nikolaus, idet han er afbildet på både det romanske tympanon over syddøren (jf. s. 3373) samt på kirkens senmiddelalderlige fløjaltertavle (jf. s. 3390).

Jordfund. Ved indlægning af et varmeapparat 1918 blev der fundet to sten med halvkugleformede fordybninger blandt kampestenene i kirkens fundament (s. 3386).[15] Stenene har på et tidspunkt fundet genanvendelse som del af et kampestensfundament. Efter optagelsen blev begge sten anbragt på kirkegården ved den nordre låge. Det er sandsynligvis den ene af disse, hvis halvdel nu findes i dåbsventeværelset.[16] Lignende sten findes indmuret i flere omkringliggende kirker, eksempelvis i Vinding og Smidstrup kirker (Holmans Hrd.).

Kirken ligger i frie omgivelser på en bakke nordvest for byen Ødsted. Fra plateauet er der udsigt over de omkringliggende Vesterby og Vork bakker.

Kirkegården, et omtrent 0,7 ha stort areal, orienterer sig efter den seneste udvidelse 1958-59 i østlig retning. Den blev 1866 beskrevet som 'aflang', omtrent 1 tønde land stor (dvs. ca. 0,55 ha) og med størsteparten sydvendt.[8] 1901 udvidedes kirkegården mod syd og vest og atter mod nord 1904.[17]

Hegnet er et dobbeltsidet kampestensdige af tilhuggede sten. Kirkegårdsmuren er tidligst nævnt 1700, hvor den blev beskrevet som bestående af grå kampesten.[18] 1811 var diget nedfaldet adskillige steder,[10] hvilket ifølge regnskaberne er et jævnligt tilbagevendende problem. 1904, sikkert i forbindelse med kirkegårdsudvidelsen mod nord, blev diget ganske nyopført 'i stedet for det ældgamle af natursten.'[19] Østdiget blev bibeholdt ved udvidelsen 1958-59 og markerer nu skellet til den nyere del af kirkegården mod øst.

Indgange. Ældst er vel kirkens oprindelige hovedindgang mod syd (nu mod materialpladsen). Denne er en dobbeltfløjet køreport af smedejern hængt i piller af murede kampesten, der må være sekundært afskåret foroven. Ved etableringen 1942 af Vesterbyvej gående nord om kirken blev den sydlige kirkesti nedlagt[20] og hovedindgangsfunk-

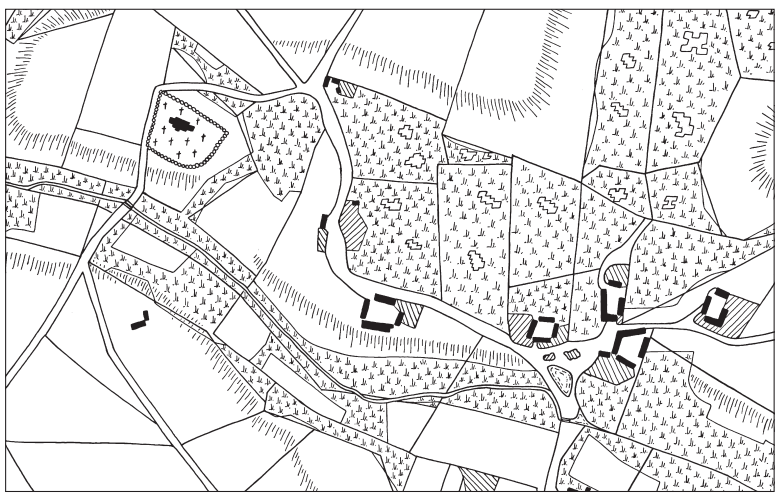

Fig. 2. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af U. S. Haahr 1821, tegnet af Freerk Oldenburger 2023. – *Cadastral map.*

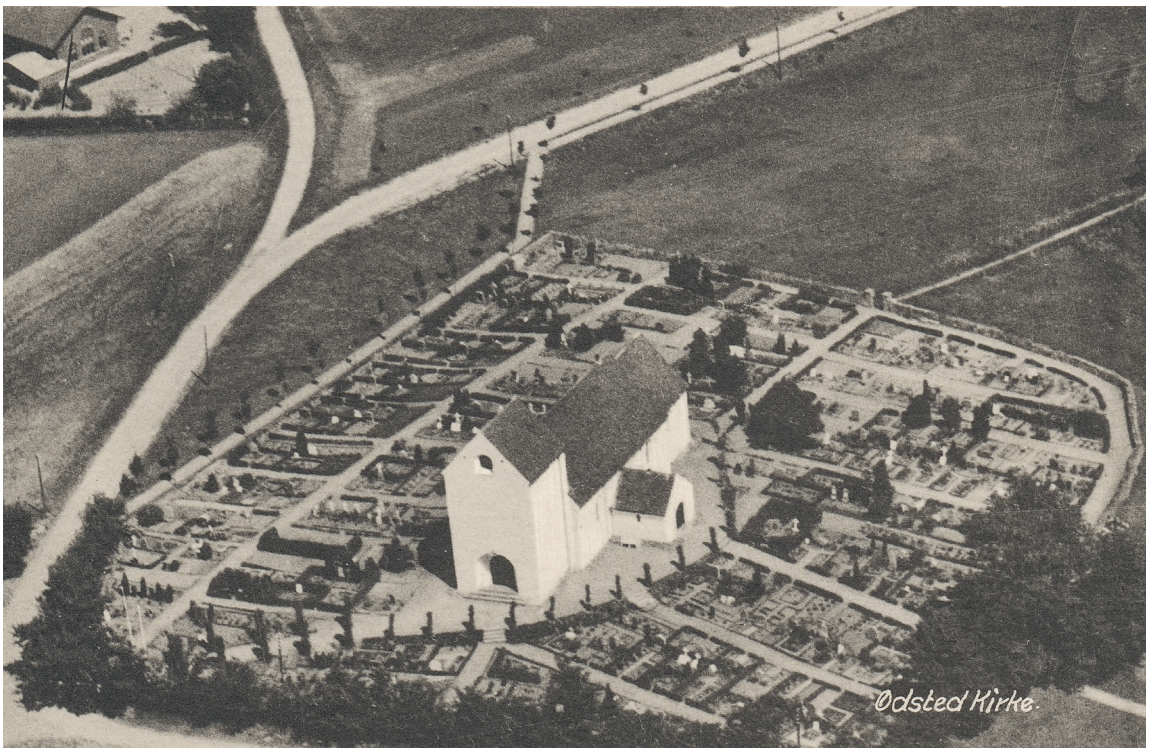

Fig. 3. Kirken set fra luften. Postkort med foto af Sylvest Jensen. I NM. – *The church seen from the air.*

tionen flyttet til køreporten nordvest for tårnet, etableret ved kirkegårdsudvidelsen 1904. Denne, som blev udvidet og genopført 1982,[21] består af to kvadratiske lågepiller af murede granitblokke, der bærer svejfede, nyere smedejernfløje med liljespids (fig. 4). Samtidig etableredes mod nord til fodgængere en jernlåge i gennembrudt arbejde med kors (arkitekt Budolf Billund, Fredericia). En tilsvarende låge er indsat i østudvidelsens norddige, mens der i samme mod syd 1962 blev indsat en simpel låge af jerntremmer.[22]

†*Indgange*. 1700 omtalte synet to †*stætter* 'af træ både til overtømmer' og med †*rist*. Desuden blev det specificeret, at der ved den søndre stætte var et tømret †*porthus* tækket med fjæl og med nye låger.[18] 1865 ønskede synet 'begge låger' for kirkegården udskiftet med nye af jern.[8] Den østlige †indgang erkendes stadig som trappenedgang til den nyeste del af kirkegården.

Bygninger ved kirkegården. Sognehuset, af teglbeklædt beton med tagpap på taget, er opført 2015 skråt over for kirkegårdens nordvestlige indgang (Johannsen Arkitekter, Vejle). Dette erstattede to mindre beboelseshuse, hvoraf det ene, erhvervet 1989, var ombygget til †*graverhus* med dertilhørende faciliteter.[23] 1922 var et †*nødtørftshus* blevet opført 'udenfor kirkens grund' ved den sydlige kirkegårdsindgang.[22] Kirkens oprindelige våbenhus tjente 1931-65 som *ligkapel* (jf. s. 3378). I forbindelse med indlægning af centralvarme 1965-66 (jf. s. 3387) afløstes nødtørftshuset af en enkel, hvidkalket †*teglstensbygning* med ligkapel, fyrrum og toiletfaciliteter (arkitekt Helge Andreassen, Vejle). 2015 blev teglstensbygningen fjernet, da den var i dårlig stand, og opførelsen af et nyt *materialhus* er under projektering.[24]

Beplantning. Der er lindetræer langs norddigets yderside, som muligvis er plantet i forbindelse med kirkegårdsudvidelserne i 1900-tallet, samt ved hovedindgangen og ved sydvesthjørnet. 1869 blev kirkegården 'planteret og forskønnet'.[8] 1933 blev træerne fra ligkapellet (dvs. våbenhuset) til den nordvestlige låge fældet og nye plantet.[22]

Fig. 4. Indgang til kirkegården set fra nordvest (s. 3371). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Entrance to the churchyard seen from the north-west*.

BYGNING

Kirken består af kor og skib fra tiden o. 1200, hvortil et tårn i senmiddelalderen blev tilføjet mod vest. Omkring reformationen blev der ud for syddøren tilføjet et våbenhus, der i første halvdel af 1800-tallet blev erstattet af et nyt. Orienteringen er omtrent solret.

Den oprindelige bygning er trods senere reparationer i hovedtræk bevaret, hvoraf fremgår, at *grundplanen* har været den traditionelle med skib og et smallere kor; afsat med rette vinkler. Murtykkelsen er omtrent 1 m.

Materiale og teknik. Murene er opført som kassemure med en ydre beklædning af frådsten, mens murkernen og bagvæggene er af rå kamp. Frådstensmurværket hviler på en høj granitsokkel med skråkant (s. 3266). På sydsiden løber desuden et skifte af granitkvadre over soklen. Facadernes frådstensbeklædning, der blot er ca. 10 cm tykke, er opført i et format omtrent svarende til moderne mursten og lagt i jævne skifter.[25] Øverst afsluttes langmurene af en dobbelt falsgesims i moderne tegl.

På kirkens facader mod nord og syd erkendes fortsat resterne af to typer *blændingsdekorationer*, der tilsyneladende begge er oprindelige, om end de flere steder står med reparationer i tegl (fig. 53-59). På korets nordside består udsmykningen af tre blændingsfelter, adskilt af smalle lisener (fig. 11). De to ydre felter afsluttes med tvillingebuer. På den vestlige del af skibets langmure ses samme type blændingsdekoration med halvbuer, mens den østlige halvdel af langmurene er fremhævet med en anden type blændinger, der afsluttes af skulderbuer, som alle lader til at have haft højtsiddende †vinduesåbninger. Korets midterste felt, hvis afslutning er ødelagt ved en senere reparation, har formentlig været tilsvarende de to andre med tvillingebueafslutning, dog med en lavtsiddende †vinduesåbning (s. 3373, fig. 56).[26] Den østlige blænding på skibets sydside er en senere imitation i tegl (s. 3382), og den halve skulderbueblænding på nordsidens vestligste del, der 1985 er sat i tegl (s. 3383), er sandsynligvis en fejltolkning af en oprindelig tvillingebueblænding (fig. 58).[27] Korets halvbueformede blændingsdekorationer finder paralleller i nærliggende kirker, f.eks. Stenderup kirke (s. 1658)

Billedkvader. En lille fremspringende halvkugle (diameter ca. 8 cm) sidder på en hjørnesokkelkvader på skibets sydvesthjørne (fig. 6). Tilsvarende halvkugler findes eksempelvis på tre kvadre i Hedensted kirke (s. 1835).[28]

Fig. 5. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The church seen from the south.*

Døre og †vinduer. Kirken lader til at have været disponeret med et østvindue og henholdsvis et vindue i hver af korets langsider samt to i hver af skibets.

Noget atypisk er dørstederne tilsyneladende ikke anbragt over for hinanden, men derimod forskudt, således at †norddøren, hvis granitkarme endnu erkendes i murflugten, er ca. to m længere mod vest end døråbningen i syd. Syddøren (fig. 17) er fortsat bevaret og har været i brug siden 1965, hvor den blev genåbnet og delvist rekonstrueret (jf. s. 3382).[21] Døren, der bryder dobbeltsokkelen, er ommuret og omsat flere gange i tidens løb. Den fremstår i dag som en granitbygget tosøjleportal med to trappetrin, hvis tympanon hviler på en indre monolitkarm og kranses af et søjlebåret kilestik. Konstruktionen, der er fra 1931, er baseret på en vederlagssten, der o. 1930 var fremkommet under en marmorplade på kirkegården, en base samt et søjlefragment, der havde været 'anbragt på' en munkestensreparation, som forneden i døråbningens østre vange strakte sig ind 'til hjørnet af kirken'[29] (jf. s. 3382).

Tympanonfeltet har i lavt, forsænket relief en fremstilling af Skt. Nikolaus iført ornat, tronende med højre hånd løftet i velsignelse og bispestav i venstre (fig. 16). Han identificeres ved minuskelindskriften »SNICOLAVS«, der løber på den halvmåneformede tympanonramme fra hans højre hånd mod øst, afbrudt af Nikolaus' og

Fig. 6. Fremspringende halvkugle på skibets sydvesthjørne (s. 3372). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Protruding hemisphere in the south-west corner of the nave.*

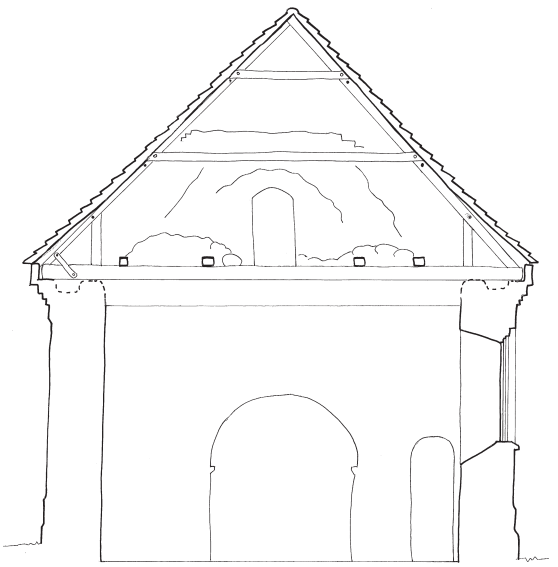

Fig. 7. Tværsnit gennem skib set mod øst. 1:150. Målt og tegnet af Line M. Bonde 2022. – *Cross-section through the nave looking east.*

krumstavens hoveder. To knælende figurer, en kvinde (vest) og en mand (øst), flankerer biskoppen. Førstnævnte, med fletning langs nakken, er iklædt kjole med store ærmegab og bælte. Mandens klædedragt er grundet forvitring sværere at bestemme. Det er således uklart, om han er iført kofte samt hoser og er vist med fuldskæg og udækket hår, eller om hovedet er iklædt hjelm eller vams med ringbrynjehætte under, i så fald indikerende en kriger- eller ridderstatus. Både manden og kvinden fremrækker mønter som offergaver og bærer således lighedstræk med periodens stifterbilleder. Det er dog svært at afgøre, om de skal opfattes som sådan, dersom kvinden ikke bærer konelin og mandens status, som nævnt, er uklar. En mulig tolkning kunne være, at de repræsenterer kønsspecifikke idealfremstillinger af menighedens andagt. Det eneste andet tympanon, der med sikkerhed viser Skt. Nikolaus, er i Rybjerg Kirke, Viborg Amt.[30]

Af antagelig oprindelige enkeltheder er, foruden tympanonet, bevaret en terningformet base og en vederlagssten med rankeornament. Begge er nu placeret i portalens østside. Disse, tillige med syv af kilestenene og et †søjlefragment, 42 cm højt og 19 cm i diameter, har dannet forlæg for portalens resterende elementer; alle fra 1931 (s. 3382).

Ingen af de oprindelige †*vinduer* er fortsat åbne, og de erkendes kun udvendig. Da Uldall 1888 besøgte kirken, var der et blændet, smalt og rundbuet vindue i korets nordside, nu gemt bag et tykt lag puds, stadig synligt.[31] På skibets sydside, umiddelbart over våbenhusets østlige tagflade, står et højtsiddende, rundbuet †vindue bevaret som niche i facaden (fig. 15), mens der i den nordre langside, øst for dørstedet, bag pudsen øjnes konturerne af to rundbuede og med tegl blændede †vinduesåbninger (fig. 53-54).

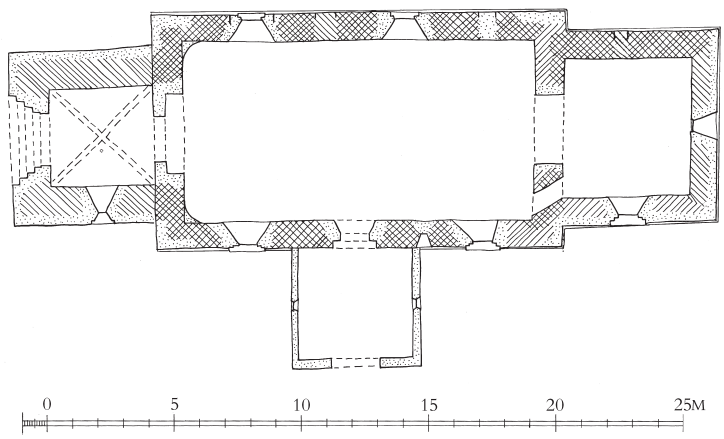

Fig. 8. Grundplan. 1:300. Målt og tegnet af Line M. Bonde 2022. Signaturforklaring s. 9. – *Plan. Key on p. 17.*

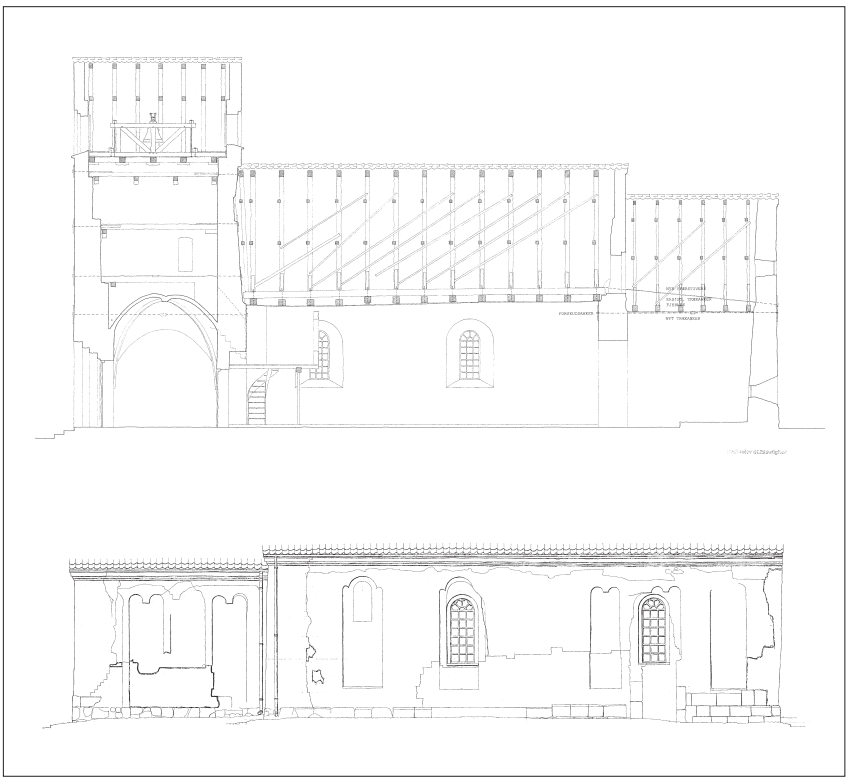

Fig. 9-10. 9. Længdesnit set mod nord. 1:300. Målt og tegnet af Kuno Mielby 1986. 10. Registrering af nordsiden før restaureringen i 1980'erne. 1:300. Målt og tegnet af Kuno Mielby 1981.– 9. *Longitudinal section looking north. 10. Recording of the north wall before restoration in the 1980s.*

I det fladloftede *indre* er stort set alle oprindelige detaljer forsvundet, og *korbuen* er ombygget ad flere omgange, senest 1997 hvor den fik tilføjet kragbånd.

Gavltrekanterne over skibets øst- og vestende er stort set helt bevaret, og de står opført i rå kamp. Vestgavlen ses med (†)frådstenskamtakker, der endnu er synlige fra tårnets mellemstokværk (fig. 22). Den østlige trekant står med senere munkestensudmuringer, der også omgiver de senere gennembrudte gennemgange mellem tagrummene. Korets østre taggavl blev fornyet i munkesten i senmiddelalderen (jf. ndf.).

En række *middelalderlige tilføjelser og ændringer* er udført ved kirken. De er hovedsageligt af munkesten i munkeforbandt og med enkelte genanvendte frådstensblokke, hvorfor en kronologi er tentativ. Korets tagværk var formentlig det første, der o. 1300 blev fornyet (jf. s. 3386). Antagelig samtidig blev korets østgavl også nyopført i tegl (fig. 18). I løbet af senmiddelalderen og ind i det første århundrede efter reformationen blev en del af triumfmuren, korbuen, korets sydside, store dele af skibets sydvendte langside og skibets nordøsthjørne enten helt eller delvist omsat i tegl.[32]

Et lavt, hvidkalket *tårn* i vest (fig. 19), der er lidt smallere end skibet, blev i slutningen af middelalderen bygget ind over vestgavlen og stod oprindeligt med †kamtakker (jf. s. 3380). Det står nu i tre stokværk og afsluttes foroven af et sadeltag med spidsgavle mod øst og vest. Tårnets mure, der rejser sig over en granitsokkel i murflugt, hviler på et delvist synligt syldstensfundament. Meget store partier af samtlige mure, herunder stort set hele vestgavlen, er ommuret ad flere omgange i nyere tid (s. 3382) og forstærket med mange murankre på vest- og sydsiderne (jf. fig. 19 og 5).

Fig. 11. Facadeblænding på korets nordside (s. 3372). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Facade blind niche on north side of the chancel.*

Tårnrummet, der i dag fungerer som våbenhus, står med vægge i munkesten, hvoraf de nederste dele af murværket er iblandet rå kamp. Mod øst er der nu lukket af mod skibet med en dør forskudt indsat i en udmuring af den oprindelige spidsbuede åbning; også fra den nævnte ombygning 1931. En sekundær dør i vest samt et lille nyromansk vindue i tårnets sydside er begge indsat ved samme ombygning (s. 3382). Rummet overdækkes af et oprindeligt krydshvælv med retkantede halvstensribber, der udspringer fra murede vederlag. Et træforet *klokkerebshul* i sydkappen var i brug indtil 2009.[21]

Fra mellemstokværket, der nås gennem en nyere dør med trappe fra orgelpulpituret, er der adgang til skibets loft. Mod nord er desuden en blændet, fladbuet døråbning, 150×85×60 cm, der oprindeligt har formidlet adgang til tårnet med en †*fritrappe* (jf. fig. 21). Klokkestokværket, der nås via en tømret stige, har i øst to mindre, falsede glamhuller og mod vest en stor, dobbeltfalset åbning. De er alle rundbuede og lukkes med træluger. Nord- og sydmurene afsluttes øverst af en moderne, dobbelt falsgesims.

Fig. 12. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The church seen from the north.*

Fig. 13-14. Facadeblændinger på skibets nordside (s. 3372). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Facade blind niche on north side of the nave.*

Fig. 15. (†)vindue og facadeblænding på skibets syd side, østre del (s. 3374 og 3372). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – (†) *Window and facade blind niche on south side of the nave.*

Fig. 16. Sydportalens tympanon (s. 3373). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The tympanum of the south portal.*

På et tidspunkt, vel omkring reformationen, blev et †*våbenhus* af bindingsværk tilføjet foran om end 'skævt på' syddøren.[33] Bygningsdelens længde i nord-sydgående retning svarede, ifølge en indberetning fra 1931, til længden på det nuværendes (jf. ndf., s. 3387 og s. 3404).[34] Første skriftlige vidnesbyrd er fra 1700, hvor våbenhuset blev beskrevet som værende i tre fag 'opsat af tømmer og tækket med sten'.[18]

Eftermiddelalderlige tilføjelser. Det nuværende *våbenhus* (jf. fig. 5) afløste på et tidspunkt i første halvdel af 1800-tallet et ældre (jf. ovf.).[35] Den enkle bygning er opført af små tegl på en kampestenssyld og har sadeltag. Sydgavlen, der står med brede strømskifter, brydes kun af den rundbuede døråbning, hvorover endnu erkendes konturen af en lille halvcirkelformet åbning, der nu er blændet. Langmurene afsluttes af en dobbelt falsgesims som resten af kirken, mens to ens vinduesåbninger oplyser det indre, der står med et tømret og pudset tøndehvælv. Hvælvet afløste 1931 et †loft, der dækkede tympanonfeltet. Våbenhuset fungerede 1931-65 som ligkapel og overgik sidstnævnte år til dets nuværende funktion som dåbsventeværelse (jf. s. 3383).

Eftermiddelalderlige ændringer, reparationer og vedligeholdelser. Kirken har efter middelalderen undergået en række mindre forandringer og løbende været underlagt reparationer samt større istandsættelser. Overordnet har de eftermiddelalderlige ændringer, med undtagelse af opførelsen af våbenhuset, ikke påvirket bygningsmassens udtryk synderligt. Manglen på skriftlige vidnesbyrd fra før 1700 og brugen af munkesten gør rækkefølgen for de tidligste ændringer og reparationer uklar. Det kan derfor heller ikke udelukkes, at de ovennævnte senmiddelalderlige murreparationer i tegl er fra reformationstiden. Den tidligste større efterreformatoriske ændring er etableringen af den smalle *opgang* til prædikestolen, der blev brudt gennem triumfmuren syd for korbuen (fig. 7 og 43).

Flere større reparationer af kirken blev udført i løbet af 1700-tallet, efter at store dele af bygningen tilsyneladende var gået i forfald i det foregående århundrede. Ifølge synet var korets østgavl, der stod i tegl, allerede 1700 revnet igennem fra 'korsmuren ved begge sider, og var desuden revnet fra neden op til midt på', mens tårnhvælvingen var brøstfældig.[18] Samme år omtales korets loft, et 'gammeldags panelværk', som svagt og brøstfældigt, mens skibets 14 fag året før var 'lagt med nye fyrbrædder'.[18] Det er formentlig herfra en (†)*loftsplanke* stammer (fig. 20), der 1965

Fig. 17. Sydportalen (s. 3373). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The south portal.*

blev opdaget på kirkens loft. Heri er en indskrift i kapitæler blevet udskåret: »I ISBØ ANNO 1699 – I P SA er d[et] loft la[vet]…«.[21] Planken er blevet afkortet i begge ender, og indskriften er derfor ikke fuldstændig. Planken er nu henlagt på skibets loft.

1724 havde korets 'overdel udgivet sig udi øverst',[36] og 1735 blev det noteret, at en reparation af kirken skulle foretages.[37]

Tårnet, der 1734 stadig stod med 'tindinger' mod øst, fik samme år vestgavlen og det sydvestre hjørne helt nedtaget 'til grunden', mens østsiden fik udskiftet 'nogle sten'. Det oplystes i øvrigt, at tårnet manglede fire ankerbjælker.[37] Til trods for denne reparation var tårnet atter 1765 'både indvendigt og udvendigt overalt så brøstfældigt, at det ikke kan tåle, at klokken ringes'.[18] Det er muligt, at tårnet ved en påfølgende istandsættelse blev nedskåret, idet det savner glamhuller.[38]

Ikke kun tårnet, men hele kirken behøvede 1765 'overalt' reparation, 'som allerede burde være blevet foretaget'. Selvom synet, med henvisning til kirkens nye ejer, justitsråd Saxesen (jf. s. 3369), frygtede, at de nødvendige reparationer ville blive udsat for længe.[18] 1796 meldtes kirken i god stand udvendig på både mur og tag.[10]

Fig. 18. Koret set fra øst (s. 3375). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The church seen from the east.*

I de første tiår af 1800-tallet lader kirken til overordnet at have været i fin stand.[10] 1816 noterede synet dog, at den ikke var blevet repareret i 'flere år', hvorfor ejeren blev pålagt at få det gjort.[39] Året efter havde den været underlagt en *hovedreparation* af ukendt karakter, og den blev efterfølgende meldt i god og forsvarlig stand.[10] Det er måske ved denne lejlighed, at skibet fik indbygget rundede hjørner, som stadig ses i vestenden (jf. fig. 47). 1892 blev loftets sømhoveder dækket med imiterede bjælker, 'som det ses i Vindinge Kirkes kor'.[40]

1906 skulle tårnets vestgavl 'forskydes' og have indlagt tre ankre.[22] 1923 ønskede man tårnet 'fornyet',[8] og stiftsøvrigheden anbefalede ved den lejlighed at vurdere muligheden for en forhøjelse af tårnet, som dog blev fravalgt.[17] 1925 godkendtes en istandsættelse af kirkens tårn (arkitekt Bu-

Fig. 19. Tårnet set fra vest (s. 3375). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The tower seen from the west.*

Fig. 20. (†)Loftsbjælke med indskåren indskrift, 1699 (s. 3379). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – (†)*Ceiling beam with carved inscription, 1699.*

dolf Billund, Fredericia),[22] som indbefattede nyt tagværk samt en nyopførelse af klokkestokværkets mure.[41]

Dette førte til en større istandsættelse og ombygning af kirken 1931 (arkitekt Budolf Billund, Fredericia), der omfattede omdannelsen af våbenhuset til ligkapel og af tårnrummet til våbenhus. Selvom ministeriet flere gange afviste projektet, senest 1930 da både Nationalmuseet og den kongelige bygningsinspektør ikke kunne billige arbejderne,[22] blev tilladelsen dog alligevel givet samme år, med henvisning til at 'menighedsrådet ved en fornyet henvendelse havde anført, at udgifterne til arbejderne var indsamlet blandt 237 beboere i sognet'.[42] Den største ændring var flytningen af kirkens hovedindgang, der involverede, at den oprindelige syddør blev blændet, og at der blev brudt en ny, bred og falset døråbning i tårnets vestgavl.[43] Tårnrummet blev lukket af mod skibet (s. 3405).[22] Ved indretningen af det gamle våbenhus til ligkapel blev det flade loft udskiftet med et tøndehvælv, således at tympanonet og den samtidig rekonstruerede søjleportal kunne ses i sin helhed (jf. s. 3374, fig. 17).[44]

En større *restaurering 1965* (arkitekt Helge Andreassen, Vejle) omfattede bl.a. et nyt varmeanlæg (s. 3387), omdannelsen af ligkapellet til dåbsventeværelse (jf. s. 3378) og dermed genåbningen af den oprindelige syddør.

Senest er en række større arbejder blevet udført i begyndelsen af 1980'erne (arkitekt Kuno Mielby, Skibet), herunder bl.a. istandsættelse af alle kirkens tagværker (s. 3384), retablering af et ældre loft (s. 3387), forankring af østgavlen samt en omfattende reparation af murværket, primært tårnet og kirkens nordre langsider (jf. fig. 56-59),

Fig. 21. Blændet døråbning i tårnets nordside (s. 3376). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Blinded doorway on the north side of the tower.*

Fig. 22. Skibets vestgavl med (†)frådstenskamtakker (s. 3375). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The west gable of the nave with (†)tufa crow-steps.*

hvor store partier frådsten og gamle teglreparationer var brøstfældige eller helt faldet ud. Også tre granitsokkelkvadre var 'gennemrevnede' og blev udskiftet med en opmuring i mursten. Alt blev udbedret i såvel moderne munkesten som tegl.[45]

Gulve. Det nuværende gulv i både kor og skib er fra 1997 og består af gule, kvadratiske fliser, mens trægulvet omkring alterpartiet er hævet et trin. I tårnrummet ligger nyere, store gule fliser, mens gulvet i dåbsventeværelset består af gule teglsten lagt i kvadratisk mønster, ligeledes nyere.

†*Gulve*. Den tidligste skriftlige oplysning om kirkens gulve er fra 1700, hvor det i både kor, skib og tårn bestod af mursten.[18] Ifølge en indberetning fra 1931 stod †våbenhuset oprindeligt med munkesten.[34] Foruden flere omlægninger og reparationer oplyses det o. 1861, at der om alteret var brædder.[46]

Vinduer. Kirkens og korets vinduer blev alle, med undtagelse af det i korets østgavl, ommuret, udvidet og harmoniseret i begyndelsen af 1860'erne.[47] De står nu som store, falsede og rundbuede åbninger med støbejernsrammer nærmest ret sålbænk i det ydre (jf. fig. 12). Et lavtsiddende, rundt vindue indsat i nyere tid bryder østgavlens facade (fig. 18).

Fig. 23. Korets tagværk set mod vest (s. 3384). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The roof structure of the chancel looking west*.

†*Vinduer*. 1700 var vinduerne 'ved magt',[18] mens de 1814 blev beskrevet som gamle og 'forbrændte af solen'.[10] 1827 blev der indsat tre nye fag i malede trærammer og med sprosser.[10] Seks år senere blev et nyt fag vinduer indsat i kirkens ende, 'hvad der hjalp betydeligt på lysningen',[14] og 1837 ønskede synet at indsætte et vindue mod nord.[14] 1888 var der i tårnrummets vestmur et firkantet trævindue indsat i en åbning med rundbuede false udvendig.[31] 1889 ønsker man et 'nyt, rundbuet jernvindue anbragt' på korets østgavl.[8] Det er uklart, om der er tale om en ny gennembrydning, men konturerne af et stik erkendes fortsat umiddelbart over det nyere, runde vindue (jf. fig. 12). Ved ombygningen af tårnrummet 1931 forsvandt det ovf. nævnte, rundbuede †vindue, mens et mindre, nyromansk vindue blev brudt i sydsiden (jf. s. 3382).

Tagværker. Korets tagværk (fig. 23), af eg, udgøres af seks fag samlet fra vest med to lag hanebånd og afløste sandsynligvis o. 1300 (jf. ndf.) det oprindelige †tagværk. Det står nu med fornyede skråstivere og spærfødder, mens samtlige nedre hanebånd er udskiftet og de øvre er omsat. Højt på hvert spærs underside er der aflange og afrundede taphuller, udført som udstemninger mellem to borehuller. Heri har lange, skråtstillede †spærstivere været tappet.[48] Alligevel fremstår tagværket velbevaret, hvilket ikke mindst bekræftes af den fortsatte nummerering af de enkelte fag, der kan følges fra øst mod vest i sydsiden.

Skibets tagstol (fig. 24 og 60) består af 14 fag, hvis grundstamme er udført i eg, men med udskiftninger i nåletræ. Tagværket er meget omsat med vendte spær, sekundært blokkede taphuller og genanvendt tømmer. Dertil viser det for-

Fig. 24. Skibets tagværk set mod vest (s. 3384). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The roof structure of the nave looking west*.

skellige tømmermærker uden seriel forbindelse. Det fremstår nu samlet fra vest og med to lag hanebånd og skråstivere; desuden er der tilføjet stormlægter i nåletræ i nyere tid. Størstedelen af den oprindelige †tagstol blev formentlig afløst o. 1475 og atter underlagt en større udskiftning eller reparation i slutningen af 1600-tallet (jf. ndf.). Dette synes bekræftet af et syn 1700, hvor det fandtes uden brøstfældighed.[18] Korets og skibets tagværker er senest istandsat 1985-86 (s. 3382).

Tårnets nuværende tagværk, af fyrretræ, er fra 1924 og senest istandsat 1982 (s. 3382), mens våbenhusets tagstol, der også er af fyrretræ, formentlig er fra 1867.[49]

Klokkestolen, der er i to fag og en kopi af den ældre, er opsat ved tårnrestaureringen 1982 (s. 3382).

†*Klokkestol*. 1700 var klokkestolen brøstfældig,[18] og 65 år senere var den så 'uduelig', at en ny behøvedes.[18] 1863 trængte klokkestolen til afstivning.[14] En ny blev formentlig opstillet 1925 (jf. s. 3381).

Dendrokronologiske undersøgelser. Der er udtaget boreprøver af egetømmer fra kor og skib i hhv. 2015 og 2019 samt skiveprøver af en stor mængde tømmer udskiftet 1986, som dog først er behandlet 2019.[50] I koret viser prøverne, at tømmeret er fældet 1290-1300, hvilket må datere i hvert fald nyopførelsen af østgavlen. I skibet er dateringerne mindre entydige, men falder tilsyneladende i to faser, der dog ikke kan opdeles på nogen meningsfuld måde. De ældste prøver fra skibet, hvoraf der er flest, peger dog på, at tømmeret er fældet 1460-70 og dermed formentlig daterer en udskiftning af skibets tagstol. En yngre, lidt mindre gruppe af

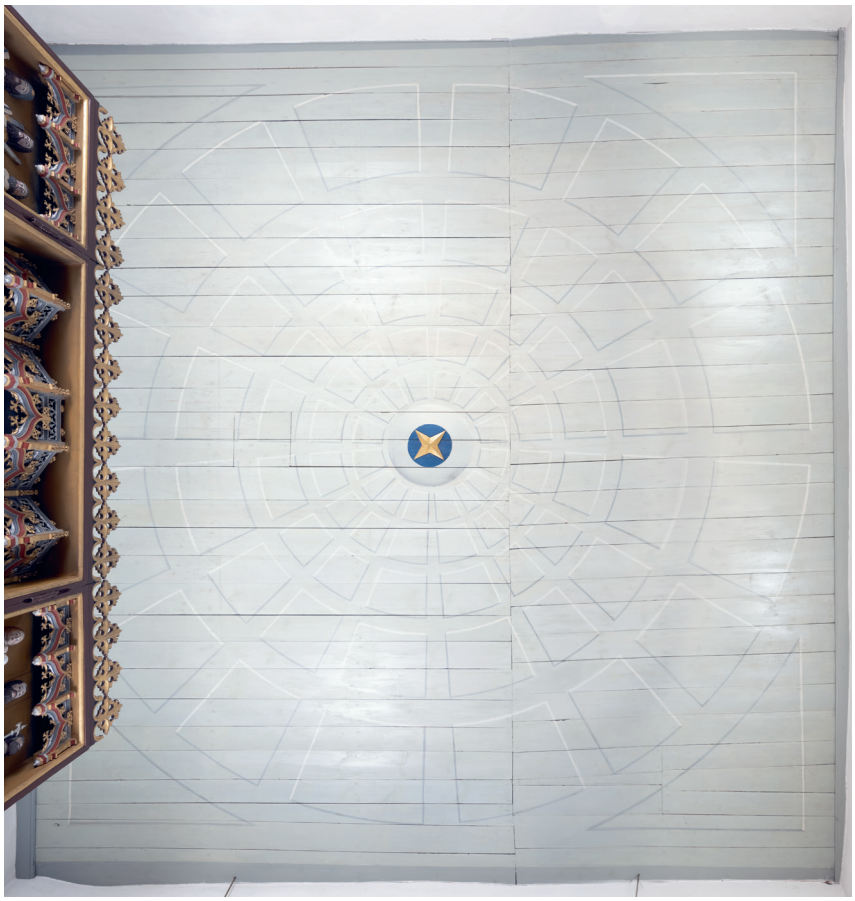

Fig. 25. Korets loftsudsmykning, 1700-tallets sidste del (s. 3387). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The decoration of the ceiling in the chancel, late 18th century.*

tømmer viser fældningsårene 1650/51, o. 1677 og 1695-98. Disse daterer nok diverse udskiftninger og reparationer, hvilket også må være tolkningen af en sidste og mindste gruppe tømmer, der viser fældningsårene hhv. 1854 og 1879.

Tagbeklædning. Alle kirkens tagflader er dækket af røde vingetegl. Korets og skibets tag er senest fornyet 1986 og tårnets 2008 (arkitekt Kuno Mielby).

†*Tagbeklædning*. 1700 stod koret og skibets sydside med bly, mens nordsiden, tårn og våbenhus var beklædt med tegl.[18] De forskellige typer af beklædning blev bibeholdt og løbende vedligeholdt indtil 1822, hvor fire blytavler, der var blæst af skibets sydside, blev erstattet med teglsten.[10] 1867 fik våbenhuset ny beklædning,[22] og 1879-80 blev også hele skibets sydside og koret omlagt med teglsten.[51] 1925 blev tårnets tag fornyet (jf. s. 3381).[17]

Farveholdning. Kirken er hvidkalket både ude og inde.

Opvarmning. Kirken opvarmes i dag af et elvarmeanlæg med rørovne under bænkesæder og med planovne i kor, pulpitur, tårnrum og våbenhus fra firmaet Maas & Co., etableret 1997.

†*Opvarmning*. Kirken kunne tidligst opvarmes fra 1888, da en kakkelovn blev opstillet i skibets nordøsthjørne (jf. fig. 27), hvor skorstenen etableredes.[52] 1918 blev et ikke nærmere specificeret varmeapparat installeret i kirken.[17] Der er vel tale om den støbejernskalorifere, der 1965-66 blev udskiftet med et oliefyret centralvarmeanlæg med varmeledninger ført over kirkegården i betonkanal til et kedelrum, der var placeret i en †bygning opført uden for søndre kirkedige.[21]

Der installeredes *elektricitet* i kirken 1920.[17]

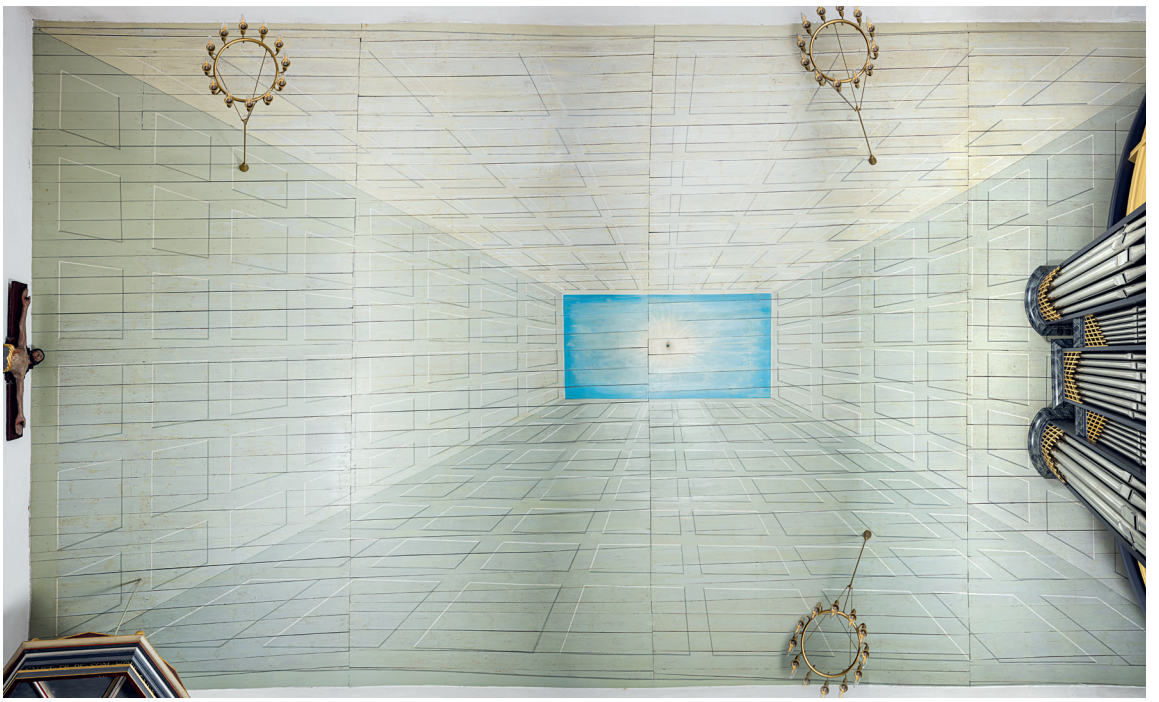

Fig. 26. Skibets loftsudsmykning, 1700-tallets sidste del (s. 3387). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The decoration of the ceiling in the nave, late 18th century.*

Loftsudsmykning (fig. 25-26), 1700-tallets sidste del. 1986 blev en loftsbemaling over kor og skib frilagt af konservator Jens Johansen efter en forundersøgelse ved Mogens Larsen 1985.[53] Udsmykningen var dog allerede konstateret 1931 under kirkens istandsættelse af konservator Poul Jensen.[54]

På korloftet (fig. 25) fremdrog man en illusionistisk malet kuppel med kassetteloft, hvis toppunkt afsluttes i en oculus, hvori en fireoddet stjerne er indsat. Farveholdningen er holdt i lyse gråtoner, mens den cirkulære åbning står i dybblå. Det arkitektoniske motiv er en åbenlys reference til Pantheon i Rom og andre kupler fra kirker.

På skibets loft (fig. 26) blev der ligeledes frilagt en omfattende quadratura-udmaling, der viser et skaktagtigt kassetteloft, hvis fire sider afsluttes i et åbent, rektangulært felt. I dette felt toner Guds øje frem i en stråleglans. Arkitekturens farver er holdt i lysegrå toner, mens åbningen står i lys blå og hvid, øjet er lyseblåt, og øjenlåget er udført med rosa karnationsfarve.

Loftsudsmykningerne skal formentlig ses i sammenhæng med en modernisering af kirkerummet o. 1779 (jf. kalkmalet indskrift, se ndf. og altertavlens †staffering, s. 3394).

†KALKMALERIER

På væggen øst for kirkens sydportal i våbenhuset blev der 1779 malet en indskrift i rød skriveskrift indrammet af rankeværk 'frihaandsmæssigt udført', hvoraf der 1931 stadig kunne læses:

[IHS][55]
1779
Fred og Naade give gud,
Hver Som gaaë Her ind og ud,
Dennem intet ondt skal Skee,
Naar de FredSom Sig bette
Gaae ind i Jesu [nav]n
Dig intet on[dt] Skal [rø]re
Alt til dit eget [ga]vn
Du her Guds [or]d Skal høre
Du efter […] skal helse Fredelig
Da guds Fred […] skal ønskes over dig.[34]

Teksten blev efterfølgende gentaget over kirkens vestdør (jf. s. 3404).

Fig. 27. Kirkens indre set mod øst. Foto før 1918. I NM. – *The interior of the church looking east.*

INVENTAR

Oversigt. Det ældste stykke inventar er den romanske døbefont, men det unggotiske krucifiks fra o. 1300 er ikke meget yngre. Senmiddelalderen er repræsenteret ved altertavlen fra o. 1475-1500, der viser Nådestolen flankeret af Jomfru Maria med barnet og kirkens værnehelgen Skt. Nikolaus i midtfeltet, mens apostlene er gengivet på fløjene.

Fra tiden efter reformationen er prædikestolen den første nye, bevarede inventargenstand. Stolen er udført o. 1600, mens lydhimlen er en smule yngre, o. 1600-25. Fra 1700-tallet er det kun disken fra o. 1700, der er bevaret. Denne bærer våbner for ægteparret Christoph Frederik Rantzau og Margrethe Anne Sophie von Bassewitz.

En stor del af alterudstyret stammer fra 1800-tallet: alterkalken, o. 1842, alterkanden, 1860, oblatæsken, 1862, sygesættet, 1879, og alterstagerne fra 1882, doneret af gårdejere i sognet. Det er også fra dette århundrede, at den første præsterækketavle blev ophængt o. 1850, og der hvor korstolene blev indkøbt o. 1862.

1900-tallet dominerer kirkens inventar. Alterbordet blev opført o. 1900 og dåbsfadet anskaffet o. 1901, mens vinskummeskeen er fra o. 1904. 1912 blev kirkens gamle klokke omstøbt og den nye ophængt i tårnet. Samme år indkøbte man også en ny pengebøsse, mens der blev anskaffet en alterskål 1913, en syvstage i 1914 og en øseske til altervin o. 1920. Sognepræst Hans Christian Olsen Sestoft skænkede en lysekrone til kirken 1920, der nu opbevares på kirkens loft. De pyntede fløje i tårnet blev udført 1931, samme år som orgelpulpituret blev opstillet, mens en ny, stor præsterækketavle kom til i 1933. Ti år senere, 1943, blev alterskranken udført efter tegning af Fredericiaarkitekten Bodulf Billund, mens salmenummertavlerne kom til i 1954 som gave fra sognebørn. 1963 blev kirkens lampetter hængt op, og kirkens nuværende lysekroner fulgte i 1966. Det seneste større indkøb er stolestaderne fra 1995, tegnet af arkitekt Kuno Mielby, Vejle. Samme år blev knæleskamlen ved alteret udført og de løse stole i kor og skib indkøbt.

Farvesætningen er siden 1995 defineret af Kuno Mielbys istandsættelse og tager udgangspunkt i loftsmalerierne dæmpede kulør med rødbrune og violette toner suppleret af orgelpulpiturets cremefarvede brystning.[21]

Ældre farvesætning. Kirkens indre lader til at være blevet harmoniseret i slutningen af 1700-tallet, hvor

Fig. 28. Kirkens indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The interior of the church looking east.*

loftsmalerierne blev udført og inventaret malet i den samme grå/blå farveholdning som loftet. Denne første store, gennemgående renovering af farveholdningen er tilsyneladende først sket 1931, hvor inventaret fik mørke brune og blå toner.[21]

Om *kirkerummets ældre indretninger* er der kun begrænsede informationer. Det gotiske krucifiks har hængt i korbuen og markeret indgangen til koret, mens den romanske døbefont var anbragt i skibets vestende. Den trefløjede, forgyldte altertavle blev opstillet på højalteret i senmiddelalderen.

Forandringerne i 1500-tallets anden halvdel har ikke efterladt sig mange spor. Døbefonten blev formentlig flyttet op i skibets østende, og der blev brudt en adgang gennem triumfmuren til den prædikestol, som blev opstillet o. 1600. Der blev også på dette tidspunkt indsat nye stolestader i skibet.

I løbet af 1700-tallet synes kirkerummet at være blevet konsekvent moderniseret (jf. farvesætning ovf.). I 1707 blev der formentlig også opstillet en herskabsstol – givetvis østligst i skibet. Dette kunne hænge sammen med Christoph Frederik Rantzau og Margrethe Anne Sophie von Bassewitz, der forærede en disk til kirken o. 1700. Der er også efterretninger om en degnestol i koret på den tid. Et herskabspulpitur, vestligst i skibet, omtalt 1860, kunne endvidere meget vel være blevet opstillet i 1700-tallet.

I løbet af 1800-tallets midte lader kirken til at være blevet moderniseret igen. Dette afspejles i dag navnligt i alterudstyret, men koret fik også i 1867 et nyt knæfald, der har afløst et ældre af uvis alder. Præsten og degnen fik 1862 nye stole i koret, og skibets stolestader blev fornyet 1897/98.

Den seneste hovedistandsættelse, afsluttet 1995, fornyede stolestader og orgelpulpituret i skibets vestende.

Alterbord (jf. fig. 28), o. 1900, fritstående, formentlig af fyrretræ, 186×81 cm, 100 cm højt. Det hviler på en karnisformet fodliste, og siderne er beklædt med filt. Både fodliste, filt og bordplade er bordeauxfarvet.

†*Alterbord*, omtalt 1867 som fritstående og bygget i sten.[14] Det drejer sig formentlig om kirkens senmiddelalderlige alter. Man ønskede alteret nedbrudt og erstattet af et nyt og smallere udført i træ op ad korets østvæg.

†*Antependium*, indkøbt 1955 i Dansk Paramenthandel.[19]

Knæleskammel, 1995, af spånplade, polstret med skumgummi og beklædt med mørklilla stof. Skamlen er udført sammen med skibets stolestader (s. 3402)

†*Knæleskamler*. 1) Omtalt 1863, fordi den skulle betrækkes med fløjl.[8] 2) 1876 blev der indkøbt en ny skammel, '12 tommer høj', der skulle beklædes med rødt klæde og gule silkefrynser.[56] Det er givetvis denne skammel, der 1912 omtales som nyistandsat.[22]

Altertavlen (fig. 29-32), o. 1475-1500, er en triptykon med nu fastgjorte fløje, der hviler på en sekundær predella. I midskabet er en skulpturel fremstilling af Nådestolen flankeret af Maria med barnet til venstre og Skt. Nikolaus til højre. I sidefløjene står skårne apostelfigurer. Fløjenes bagsider har mistet alle spor efter udsmykning.

Altertavlen er udført i eg og måler 142×195 cm, heraf måler midtskabet 142×130×20 cm og de nu fastmonterede fløje 142×65×10 cm. Den sekundære predella måler 52×260×19,5 cm.

Midtskabet er defineret af en relativt enkel, falset ramme. Storfeltet er delt i tre af en gennembrudt stavværksbaldakin, hvis tresidede fremspring åbner sig med kølbuer. Nedadtil afsluttes baldakinen med profilerede hængeknopper, mens kølhalsbuerne og baldakinens gesims er smykket med krabbeblade.

Fløjene er hver især vandret opdelt i to næsten kvadratiske felter indrammet af samme type profilerede ramme som midtfeltet. Fløjenes fire felter afsluttes alle øverst i en gennembrudt stavværksliste, nedadtil dekoreret med hængeknopper. Hver liste er opdelt af tre kølbuer, som smykkes af krabbeblade.

Øverst afsluttes tavlen i en bølget liste kronet med krabbeblade.

Tavlens baggrund fremstår i dag uden ornamentering.

Midtfeltet domineres af den centralt placerede fremstilling af *Nådestolen*, 104 cm høj, (jf. fig. 29). Gudfader sidder her på en rigt profileret tronstol, hvis ryg afsluttes i to fialer med pyramidetop. Han er klædt i en fodlang kjortel og en kappe over skuldrene, der samles på brystet af et firedelt spænde. Guds alvorlige ansigt med rynkede bryn og markering af linjer under øjnene er omsluttet af et stort fuldskæg og langt hår; både hår og skæg er skåret som karakteristiske, tætte spiralkrøller. På hovedet bærer han en stor krone med en snoet pyntestav og fyldige krabbeblade. Han holder bydende sin afdøde søn Kristus i fremstrakte hænder. Kristus, kun iført lændeklæde og tornekrone, hænger naglet til et T-kors. Den lille Kristus er skåret med hovedet hvilende mod den højre skulder. Han har fuldskæg, lukkede øjne og let åben mund. Tornekronen er udført som et knippe af sammenbundne ringe med tydelige torne. Kroppen er udmarvet med fremskudt brystkasse og kraftigt indsnævret talje. Der er angivet en kødvulst omkring fodnaglen for at vise, hvordan kroppens vægt tynger sig ned.

Mod højre i midtfeltet er *Jomfru Maria med barnet* (89 cm høj) (jf. fig. 30). Maria, stående i en svungen kontrapost, er iklædt en fodsid kjole, hvorfra hendes spidse skosnuder titter frem. Over kjolen bærer hun en form for slag. Hendes lange, bølgede hår falder ned over ryggen og indrammer det lille, runde ansigt med spids næse og let fremstikkende hage. På hovedet har Maria en stor krone afsluttet i krabbeblade. Det nøgne Jesusbarn med kortklippet, krøllet hår sidder i Marias favn. Hun holder et æble frem imod ham, som han griber med sin venstre hånd.

I midtfeltets venstre side står en bispehelgen, 92 cm høj, der må være *Skt. Nikolaus* (jf. fig. 29, se kirkens værnehelgen s. 3370). Den glatbarberede bisp er iført sine værdighedstegn. Over en lang robe, hvorunder den ene spidse sko kan øjnes, har han en messeskjorte og yderst sin dalmatika. På hænderne har han handsker pyntet med frynser, mens han har en bispehue på hovedet. Med den ene hånd gør han en velsignende gestus, mens han i den anden hånd holder en bispestav, der stammer fra 1931 (se ndf.).

Sidefløjene har hver seks apostelfigurer, anbragt over hinanden i grupper på tre. Alle apostlene er stort set udført efter samme skema, og deres identifikation er i høj grad en konstruktion fra tavlens restaurering 1931.[21] De står i kjortel og kappe, har næsten alle fuldskæg og er på bare fødder. I øverste række i venstre side ses nu fra venstre Jacob

Fig. 29. Senmiddelalderlig altertavle, o. 1475-1500 (s. 3390). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Late medieval altarpiece, c. 1475-1500.*

den Ældre med ibsskallen på den ombøjede hat og en åben bog i hånden. Han følges af Andreas med dennes kors antydet bag ham. Andreas står også med en åben bog. Dernæst ses Peter, der har en ganske stor nøgle i den ene hånd (fra 1931) og en mindre opslået bog i den anden. I den nedre række ses fra venstre: Bartolomæus med en kniv (fra 1931) og en åben bog. Derefter kommer Thomas med et spyd (fra 1931) i den ene hånd, den anden holder en bog. Denne følges af Jacob den Yngre, som griber om en stor kølle.

I højre sidefløj er fra venstre i øvre række: En skægløs Johannes med kalken i hånden, fulgt af en halvskaldet Paulus, der holder et stort slagsværd (fra 1931) og en bogpose, fulgt af Judas Taddæus, som griber en langskaftet økse (fra 1931) og en bog. I figurrækken nedenunder er fra venstre Simon med en sav (fra 1931) og en opslået bog i hænderne, en skægløs Filip med et processionskors (fra 1931) og en opslået bog samt Matthæus, der hviler begge hænder på en stor økse.

Predellaen, renoveret 1921 af Niels Termansen, er høj, tildannet af tre planker og udformet med konkavt opstigende sider, der strækker helt ud til afslutningen af tavlens sidefløje.[57] En afrundet liste kanter predellaens krumme smalsider.

Første stands farvesætning. Midtskabets og fløjenes indre er i guld, røde og blå farver på en gylden baggrund, der stammer fra 1921.[21]

Fig. 30. Jomfru Maria med barn, detalje. Senmiddelalderlig altertavle, o. 1475-1500 (s. 3390). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The Virgin Mary with child, detail. Late medieval altarpiece, c. 1475-1500.*

Anden stands malerier er helt forsvundet, og fløjene står nu i afrenset egetræ.

Predellaens farvesætning er holdt i grønlig sort med lister i mørkebrunt. Et stort, gyldent Jesusmonogram er malet midt på predellaen. Monogrammet er indpasset i en gylden indskrift i kapitæler, der siger: »Saaledes elskede Gud verden at han gav sin søn den enbårne for at hver den som tror paa ham ikke skal fortabes men have et evigt liv. Johs. 3.16.«

Fig. 31. Guds ansigt, detalje. Senmiddelalderlig altertavle, o. 1475-1500 (s. 3390). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The face of God, detail. Late medieval altarpiece, c. 1475-1500.*

Tavlens billedprogram. Som type indskriver tavlen sig i en velkendt gruppe af senmiddelalderlige alterudsmykninger, der alle er komponeret efter samme skema. Nådestolen udgør tavlens motiviske centrum, der retter fokus mod alteret som sted for nadveren. Maria og Nikolaus, der flankerer Nådestolen, repræsenterer helgenerne som formidlende led mellem Kristus og menighed, mens apostlene på fløjene henviser til spredningen af gudsordet i verden. En specifik detalje i

tavlen forbinder Jomfru Maria med Nådestolen. Maria, der rækker æblet til Jesus, ser på æblet. Hun ser dermed på den gave og forløsning, som korsfæstelsen skal blive for den voksne Jesus. Det lille Jesusbarn ser ikke selv på æblet, men har i stedet blikket rettet mod Gud og Nådestolen. Han peger dermed også fremad i tid mod det offer, der skal udspille sig for menneskeheden og gentages ved alteret under messen for menigheden.

Værksted, datering og proveniens. Francis Beckett koblede som en af de første Ødstedtavlen til et større værksted. Han så tavlen som del af den såkaldte Bergenfarer-Mesters produktion, senere omdøbt til 'Imperialissima-mesteren', der skulle have været aktiv i Ribe Stift i slutningen af 1400-tallet.[58] Han indsatte ydermere tavlen i en undergruppe defineret som 'Ravsted-Typen'. Sissel Plathe afviste med rette Becketts tilskrivning og indpassede i stedet tavlen i den løst definerede kreds 'Ansager-gruppen', hvilket først og fremmest synes at basere sig på et stærkt motivisk slægtskab og ikke et egentligt værkstedsfællesskab.[59] Det må imidlertid konstateres, at tavlen er af en type, der opnåede utrolig stor popularitet i 1400-tallets sidste år, og den skabelonagtige ikonografi, der kombinerer et stærkt eukaristisk motiv med fremstillinger af Jomfru Maria og en værnehelgen, synes specifikt udviklet til sognekirkers højaltre. På nuværende tidspunkt er det imidlertid ikke muligt at indkredse værkstedet bag Ødstedtavlen nærmere, og det kan ej heller afgøres med sikkerhed, om det er et hjemligt produkt eller et importarbejde fra eksempelvis Lübeck.

Ændringer og istandsættelser. Den første større ændring af altertavlen var givetvis, at man tilføjede en trekantgavl over tavlen; nok i slutningen af 1700-tallet (fig. 32). Gavlen var kronet af tre drejede kugler, én i hver side og én på toppen samt et vinget englehoved midt i gavlfeltet. Tavlens første moderne istandsættelse af en konservator blev udført af Niels Termansen 1921.[57] Under dette arbejde blev tavlens predella renoveret og det trekantede topstykke atter fjernet. 1931 gennemgik tavlen en ny, mere omfattende istandsættelse, der i høj grad forsøgte at genskabe tavlens oprindelige udtryk. Således blev stavværksbaldakinerne, der kun var sporadisk bevaret, fornyet, og kronfrisen af krabbeblade blev tilføjet. Både stavværk og krabbeblade er udført som kopier af altertavlen i Hejls Kirke (Nørre Tyrstrup Hrd.).[21] Under samme arbejde blev der skåret nye attributter til de apostelfigurer, der manglede en sådan, og Skt. Nikolaus fik også sin bispestav ved denne lejlighed.

Fig. 32. Den senmiddelalderlig altertavle, o. 1475-1500, før moderne restaurering (s. 3391). Foto Niels Termannsen o. 1921. I NM. – *Late medieval altarpiece, c. 1475-1500, before modern restoration*.

Tidligere stafferinger. Tavlen blev tilsyneladende allerede tidligt mere eller mindre afrenset for staffering, således at den 1700 omtales som uden bemaling.[18] I midten af 1700-tallet blev den dog stafferet på ny; figurerne fik karnationsfarve og grå dragter med lyseblåt for, mens baggrunden og rammen stod i forskellige grå nuancer. På predellaen kunne der, skrevet med fraktur, læses: »Kom Jesum ihu«.[34] I 1800-tallets første halvdel blev tavlens staffering fornyet i stærke, varierende farver og bladguld på dragterne samt brug af skygger og højlys i den maleriske udførelse. Figurernes baggrund stod i blågrøn farve. Udsmykningen blev ikke påvist 1921 på det †trekantede topstykke, †fodstykket og bagbeklædningen.[34] 1867 ønskede man tavlens baggrund malet blå og figurerne hvide, hvilket var den tilstand tavlen havde, før den fik sin nuværende staffering.[14]

†*Alterforhæng*, anskaffet 1840, som afløser for et ældre.[14]

Alterkalk (jf. fig. 33), o. 1842, af sølv, 20 cm høj.[14] Den hviler på en profileret fodplade og er udstyret med en knop på skaftet, mens det cylinderformede bæger øverst er udstyret med en ombukket kant samt en hældetud. Kalken har ingen mester- eller lødighedsmærker.

†*Alterkalk*, af tin, tidligst nævnt år 1700. Ønsket udskiftet 1842.[60]

Disken (jf. fig. 33), o. 1700, af sølv, 14,6 cm i tværmål. Bunden er udformet som et firepas med våbener for slægterne Rantzau (et lodret tvedelt skjold) og Bassewitz (et springende vildsvin) ind-

Kom Jesum ihn.

Fig. 33. Disk, o. 1700, af sølv, med våbner for Christoph Frederik Rantzau og Margrethe Anne Sophie von Bassewitz (s. 3394). Kalk, o. 1842 (s. 3394). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Paten, c. 1700, of silver, with the coats of arms of Christoph Frederik Rantzau and Margrethe Anne Sophie von Bassewitz. Chalice, c. 1842.*

graveret sammen med initialerne »C F R« og »F M B«, der formentlig må være for Christoph Frederik Rantzau og (fru) Margrethe Anne Sophie von Bassewitz, gift o. 1671 (fig. 34).

†*Disk*, af tin, tidligst nævnt år 1700.[18]

Fig. 34. Disk, o. 1700, detalje. Christoph Frederik Rantzaus og Margrethe Anne Sophie von Bassewitzs våben (s. 3394). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Paten, c. 1700, detail, Christoph Frederik Rantzau and Margrethe Anne Sophie von Bassewitz's coats of arms.*

Oblatæske (jf. fig. 35), 1862, udført af Hans Peter Severin Ingerslev, Vejle.[14] Den ovale æske, 3,6 cm høj, 11,5 cm lang på det længste sted, er udført glat med et let hvælvet låg. Under æskens bund er der med skriveskrift indgraveret en sikkerhedsmærkning, »Ødsted Kirke«, samt stempler for mester, »Ingerslev«, og bymærke »Weile«.[61]

Sygesæt (fig. 36), 1879.[8] *Kalken*, af sølv, 12,5 cm høj, har en cirkulær, profileret fod og cylinderskaft med knop. Det glatte bæger har en kraftig mundingsrand og et kors med trepasender indgraveret. *Disken*, af sølvplet, 8 cm bred, med flad fane og kors med trepasender indgraveret i bunden. Disken kan skrues på kalkens bund. Sættet opbevares i et samtidigt *træetui*, udvendig betrukket med sort læder, indvendig med rødt fløjl og lukket med messinghægter.

Fig. 35. Oblatæske, 1862, af sølv, udført af Hans Peter Severin Ingerslev,Vejle (s. 3396). *Øseske*, anskaffet o. 1920 (s. 3398). Vinskummeske, anskaffet o. 1904 (s. 3397). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Wafer box, 1842, of silver, made by Hans Peter Severin Ingerslev, Vejle.*

Alterkande (fig. 39), udført o. 1860.[8] Den 26,5 cm høje kande i messing har en cirkulær, profileret fod, pæreformet korpus og en udkraget hals med bred hældetud. Håndtaget er udstyret med en fingerstøtte.

†*Alterkande* af porcelæn, omtalt 1912.[8]

Vinskummeske (jf. fig. 35), anskaffet o. 1904.[8] Den fabriksfremstillede ske er 13,5 cm lang, det cirkulære laf perforeret. Skaftet er afsluttet i en lancet og udsmykket med indgraverede orna-

Fig. 36. Sygesæt, 1879, med samtidigt træetui (s. 3396). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Communion set for the sick, 1879, with contemporary wooden case.*

Fig. 37. Alterstager, 1882, skænket af P. H. Enggaard Østergaard, A. Andersen Mölkjær og St. Buchs enke (s. 3398). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Altar candlesticks, 1882, donated by P. H. Enggaard Østergaard, A. Andersen Mölkjær and St. Buch's widow.*

menter; løvværk og et latinsk kors i sen skønvirkestil. Undersiden er utydeligt stemplet med Simon Groths guardejnmærke, »SG«.

Øseske (jf. fig. 35), anskaffet o. 1920. Den fabriksproducerede ske er 16,3 cm lang og det ovale laf udført med hældetud. Skaftet afsluttes i et udsparet firpas med et ligearmet kløverbladskors omsluttet af et nygotisk ornament. På undersiden er skeen stemplet med utydeligt guardejnmærke, »FCH« for Christian F. Heise.

(†)*Alterskål* (fig. 52), indkøbt 1913.[8] Fra Bing & Grøndahl, 18,5 cm bred, 9 cm høj. Sort med forgyldt rand og gyldent kors med trepasender på korpus. Nu henlagt på kirkens loft.

Alterstager (fig. 37), skænket 1882, af messing. De 52,5 cm høje stager har en cirkulær, profileret fod, balusterskaft med en stor knop og et vaseled øverst under en glat lyseskål. På foden er med skriveskrift graveret giverindskriften: »P. H. Enggaard Østergaard / A. Andersen Mölkjær / St Buchs enke Höllund / 1882«.

Syvstage (fig. 38), 1914, 40 cm høj, med cirkulær, profileret fod og balusterskaft. De cylinderformede, bøjede arme danner parvise halvcirkelslag, er udstyret med vulstringe og bærer klokkeformede lyseskåle. Skænket til kirken af husejerne Markus Lund og Niels Holdt i København.[8] Nu anbragt på en hylde ved døbefonten.

†*Messehagler*. 1) 1700 opregnes en messehagel i kirken.[18] 2) 1862 var kirken i besiddelse af en

Fig. 38-39. 38. Syvstage, 1914, af messing, skænket af Markus Lund og Niels Holdt i København (s. 3398). 39. Alterkande, o. 1860 (s. 3397). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *38. Seven-stick candelabra of brass, donated by Markus Lund and Niels Holdt in Copenhagen. 39. Altar jug, c. 1860.*

Fig. 40. Dåbsfad, af messing, o. 1901 (s. 3399). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Baptsimal dish of brass, c. 1901.*

messehagel af bomuldsfløjl.[8] 3) 1902 ønskede man sig en ny messehagel i silkefløjl med guldbrokade, 1912 opregnes en sådan i kirkens inventar.[17]

†*Messeskjorter*. 1) 1867 blev den eksisterende messeskjorte kasseret og en ny indkøbt.[8] 2) 1912 nævnes en gammel og en ny messeskjorte.[8]

†*Altertæppe*, blåt, indkøbt 1963 som afløser for et ældre tæppe.[19]

Alterskranke (jf. fig. 28), 1943, udført af snedker P. Poulsen efter tegning af arkitekt Bodulf Billund (Fredericia), af mørklakeret fyrretræ, opsat som halvt cirkelslag foran alteret.[19] Skranken består af spinkle, kannelerede balustre, der udgår fra vaseformede blomsterkolber og øverst afsluttes i en profileret kapitæl. Mellem balustrene, der bærer den afrundede håndliste over en tandsnitfrise, sidder sekskantede, spidse pynteknopper i skrankens fodstykke.

†*Alterskranker*. 1) Omtalt 1813, hvor det nævnes, at knæfaldet bør have samme højde midtfor som i enderne.[62] Det var givetvis denne skranke, der blev fjernet o. 1867 (jf. ovf.), efter den 1863 var ramponeret.[63] 2) (jf. fig. 27) Udført o. 1867 som halvcirkel med knæfald og tætstillede, vaseformede balustre, der bar håndlisten. 1923 blev den ældre polstring udskiftet med †plysstof.[22] Nedtaget 1943.

Døbefont (fig. 41), romansk, af lys grå og rødlig granit, 78,5 cm høj. Kummen, 50 cm høj, 73 cm i tværmål, er cylinderformet og prydes af to modsatsnoede tovsnoninger midt på korpus. Kummen hviler på et ganske kort, cirkulært skaft. Foden, 37 cm høj, har form af et kapitæl prydet af vulstled, der slører fodstykkets kvadratiske udgangspunkt. En vulstring fanger kummens skaft. På hvert af fodens fire hjørner er en fremskudt rundstok, der oventil er afsluttet letskrånende, men fladt. 1882 og igen 1903 ønskede man, at fonten blev renset for †bemaling.[17]

Fonten er vanskelig at klassificere som type; fodens udformning er velkendt og er eksempelvis beslægtet med fonten i Egtved (s. 3475), mens kummens udformning finder sine bedste paralleller i det, M. Mackeprang definerede som den vestjyske type.[64] Fonten i Ødsted tilhører dog ikke entydigt denne gruppering.

Døbefonten er siden 1963 opstillet i skibets nordøstre hjørne.[21] Et †*fontelåg* omtales 1912.[8]

Dåbsfad (fig. 40), o. 1901.[8] Fadet, 63 cm i tværmål, af messing, har glat bund og fane, afsluttet med en vulstring om fanens rand.

†*Dåbsfad*, af messing, omtalt 1862.[8]

†*Dåbskande*, indkøbt o. 1901.[8]

Fig. 41. Døbefont, romansk, af granit (s. 3399). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Romanesque font of granite.*

Fig. 42. Korbuekrucifiks, o. 1300 (s. 3400). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The chancel arch crucifix*.

Korbuekrucifiks (fig. 42), o. 1300. Træskærerarbejdet bærer præg af en stilistisk forenkling af formsproget, der antyder, at figuren imiterer et ældre udtryk.[65] Kristusfiguren, 146 cm høj, står med udbredte arme og grove, åbne hænder.[66] Armene har flere mindre udlusninger, der ikke kan dateres nærmere. Benene er let adskilte og hviler med spinkle fødder på resterne af en afrundet fodstøtte (suppedaneum). Der er en let bøjning i hoften, og hans hoved er faldet en smule til venstre, hvilket understreger figurens S-form. Ansigtet er karakteriseret ved store, lukkede øjne og bryn, der er trukket let sammen i en forsigtig antydning af smerte. Næsen er lang og læberne fyldige. Håret er rudimentært udført og falder i lange lokker ned over Kristi skuldre, mens fuldskægget er kort og bølget. Det, der nu fremstår som en klodset, flettet tornekrans, skåret i ét med hovedet, er formentlig en sekundær ændring af figuren, der oprindeligt har båret en †krone. Brystet er gengivet magert med tydelige ribben og kraveben samt en let kuplet mave. Sidesåret i Kristi venstre side har skåret sig på tværs af ribbenene. Lændeklædet er langt og enkelt udført. Det er samlet om Kristi hofte i en bred, snoet vulst og falder derfra i halvcirkelformede og V-formede folder ned over det højre ben, mens klædet er samlet over det let fremskudte højre ben.

Korstræet må være en senere fornyelse, muligvis fra 1700-tallet, der er tilpasset krucifiksets placering over korbuen. De brede korsplanker mødes i et trappet midtfelt. Fodstøtten, 22×14 cm, 9 cm højt, hører til den oprindelige figur og bærer præg af sekundære fornyelser.

Fig. 43. Prædikestol, o. 1600, og lydhimmel, o. 1600-25 (s. 3402). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The pulpit, c. 1600, and sounding board, c. 1600-25.*

Krucifikset står i dag med en *staffering*, der sandsynligvis stammer fra 1700-tallet i et udpræget gråligt udtryk, der kan ses i samklang med loftsudsmykningen (s. 3387) og altertavlens nystaffering på samme tid (s. 3394). Karnationen er lys brun med en grålig karakter, der spættes af brunrøde blodbaner fra nagler og sidesår samt dråber, der falder ned fra tornekronen over ansigtet og brystkassens øvre del. Hår og tornekrone er malet i samme mørkebrune farve, mens korstræ og fodstøtte står i en lidt lysere, mørkebrun farve.

Prædikestol (fig. 43), o. 1600, i eg. Stolen, i højrenæssancestil, omfatter en kurv i fire fag med en opgang fra 1921, der fører igennem triumfmuren (s. 3378). Kurvens fag har arkadefyldinger. Hver fyldingsarkade har dukatornament og afsluttes af kapitæler, der bærer bueslag prydet af en æggestavsfrise med nedhængende dukatornament samt en slutsten med en løvværksmaske i højt relief, omgivet af bladværk. I sviklerne er der løvværksornamenter med en diamantbosse i hver side. I arkaderne er der indlagt en nu opmalet stjerne i intarsia. Fagene adskilles af joniske søjler med et bredt bælte udført som bossageornament, stående på profilerede baser.

Postamentet har glatte fyldinger mellem fremspringende piller dekoreret med beslagværksornamentik, der bærer en tandsnitsgesims.

Frisens glatte felter er adskilt af fremskudte, ligeledes glatte partier. Den udkragede gesims smykkes af en kronliste med tandsnitsfrise.

Kurvens bund er udført som løgformet hængestykke, nederst afsluttet i en profileret hængeknop.

Stolens opgang, tilføjet 1921, er udført med et enkelt fyldingsfag, en profileret håndliste og en rektangulær mægler, afsluttet af en flad pyramideknop over en profileret gesims.

I 1700 blev stol og lydhimmel omtalt som værende i god stand, men 1763 var den medtaget.[67] Man tog derfor stolen ned og anbragte den på to nye stykker †egetømmer, mens man også gav stolen en ny bund.

Prædikestolen står med grå og dueblå farve samt enkelte detaljer i mørk rød og gylden staffering. Arkadernes glatte fyldinger og bundstykkets felter er brunrøde, mens postamentets og frisens felter står i sort. I postamentets felter er der med lys grå fraktur skrevet: »Han talede og det skete, han bød, saa stod det der psalme 33 / HERREN velsignede Sabbaths dagen oc giorde hannem Helliog exod 20 / Sandelig sandelig Huo som holder mid Ord, hand skal icke see Døden euindelige / Himmel oc Jord skull forgaa, men mine Ord skulle icke forgaa marc:13«, mens man på frisen finder en tilsvarende indskrift med ordlyden: »HERre Ditt Ord / er mine Fødders Løcte / oc ett Lius Paa mine / Weye psalm: 119«. Bemalingen stammer fra istandsættelsen 1929, udført af Povl Jensen.[21] Farvesætningen og de malede indskrifter er baseret på spor efter stolens ældste farvelag, påvist 1919 af konservator Niels Termansen under en forundersøgelse til istandsættelsen.[21] Ved samme restaurering blev panelet ind mod triumfvæggen udført og et antal lister såvel som andre uspecificerede udbedringer udført; mest prægnant blev kurvens løgformede bund tilføjet. Stolen stod før dette på en 'trækasse'.[44]

Prædikestolens udformning i højrenæssancestil har paralleller til flere stole på egnen, stolene i Vejle Skt. Nikolaj fra 1576 (s. 135-38) og Kolding Skt. Nikolaj fra 1591 (s. 695-97) som de stilistiske forløbere.

Lydhimmel (jf. fig. 43), o. 1600-25, i fyrretræ, er femkantet med en frise over en profileret base og en ligeledes profileret, fremskudt gesims. Over gesimsen står fire gavlformede topstykker adskilt af drejede, ovale knopper. En udskåren roset er anbragt i centrum af himlens loft, hvorfra syv profilerede pyntelister udgår.

Som prædikestolens kurv er lydhimlen farvesat i lys grå og dueblå, med detaljer i rødbrun, guld og sort. I frisen læses med grå kapitæler: »Salige er de som høre Guds ord og bevare det. Lucas XI,28«.

Lydhimlen er tilsyneladende en smule yngre end prædikestolen, men ikke nødvendigvis ret meget. De to stykker adskiller sig således en smule i udtryk og teknik.

Stolestader (jf. fig. 47), 1995, tegnet af Kuno Mielby.[21] De 108 cm høje gavle prydes af et indridset ornamentalt, ligearmet kors i et rektangulært felt markeret ved en rille. Gavlene krones af et topstykke udført som et pyramidetag over en

profileret gesims. Stolestaderne står vinrøde og med lilla sæder; denne farveholdning er bænkenes oprindelige.

(†)*Stolestader.* 1) (jf. fig. 44), 1600-25. Dele af fire gavle i eg, hvoraf ingen har bevaret den oprindelige højde; de måler nu mellem 78 og 97 cm. To af gavlstykkerne er øverst afsluttet afrundet og med et skalornament anbragt over en frise. Frisen, der indrammes af tovornamenter, viser slyngede planteornamenter og bueslag, der slutter i løvværk. De to andre gavlstykker afsluttes øverst af en knop, mens et tredje stykke er øget i bredden med en ekstra, profileret liste. Gavlene er for fragmentarisk bevarede til, at man kan få en fuldstændig forståelse af deres udseende. De står nu afrensede med enkelte spor efter hvid bemaling. Henlagt på kirkens loft.

2) (jf. fig. 44), 1707. Gavlen (fra en herskabsstol?), 138 cm høj, er i eg og bevaret i fuld længde med en tap til montering nederst. Øverst afsluttes gavlen i et nu let beskadiget kartoucheornament i relief med årstallet »1707«. Gavlen har kun spor efter bemaling i kartouchen, hvis bund har stået i sort. Henlagt på kirkens loft.

3) (jf. fig. 27), 1897/98 med omkring 150 siddepladser.[19] Gavlene, udformet med svungen profil, var pyntet med et rektangulært felt indrammet af en halvrund liste. Øverst blev gavlenes afslutning markeret af en vandret vulst, hvorover en svejfet gavlspids var anbragt, der blev afsluttet i en drejet, spids knop. Af det fotografiske materiale fra o. 1931 fremgår det, at den forreste bænk i søndre side var en lukket stol med fyldingspaneler og to gavle, der hævede sig et stykke over skibets øvrige

Fig. 44. (†)Stolestader (s. 3403). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – (†)*Pews.*

stolestader og øverst blev afsluttet med en drejet kugle. 1931 blev gavlene nystafferet i to grå og en brun farve.[21] Omtrent tilsvarende stolestader blev opsat i Højen Kirke 1897 (jf. s. 3300).

Armstole (fig. 45), to styk, o. 1862, til præsten og degnen, af mørklakeret bøg med svejfet ryg såvel som bagben.[8] Forbenene er drejet som nedad tilspidsede balustre. Siden 1995 polstret med mørkt lilla uldstof. Opstillet ved alteret i korets østre hjørner.

†*Skriftestol*, i 1700 omtalt som nyopstillet.[18] Det er formentlig samme stol, der 1813 blev beskrevet som 'løs'.[62]

†*Herskabspulpitur,* omtalt 1860, i skibet. Man ønskede det fjernet, da det var til kirkens 'vansir' og tog lysindfaldet.[14]

†*Degnestol*. 1700 omtales stolen som brøstfældig.[18] Det var givetvis den samme, der atter omtales 1754, hvor en fylding i stolens 'panelloft' var faldet af.[37] Hvorvidt det også er samme stol, man 1842 ønskede udvidet, så begge skolelærere kunne sidde i den, er usikkert.[14]

Løse stole, o. 1995. Kaare Klints kirkestol af ubehandlet bøg med fletsæde. De i alt 12 stole er opstillet i koret, omkring døbefonten og under prædikestolen.

Bænke. 1) 1893.[8] De 105 cm høje gavle er svejfede og øverst afsluttet i et postamentstykke under en profileret gesims med pyramidetop. Et svejfet stykke støtter ydermere under sædet midt på bænken. Rygstykket er udformet med to rektangulære fyldingsfag. Bænken er malet lys grå og hensat i tårnrummet. 2) En kortere bænk (125 cm lang) af samme udformning som nr. 1, dog med 130 cm høje gavle, er hensat på kirkens loft siden 1969.

†*Bænke.* 1) 1751 anskaffede man en ny bænk til våbenhuset.[37] 2) En vinkelbænk opstillet 1842 ved korbuen.[14] 3) 1888 blev det besluttet at opstille en slagbænk i våbenhuset.[40]

Bord, o. 1920, med drejede ben og smal skuffe. Malet lys grå og anbragt i våbenhuset.

(†)*Skab*, 1903, bag alteret, til †messeklæder og servante med tilbehør.[8] Udført med †låger. Skabet er nu delvist afmonteret, men servantens hylder er fortsat til stede, monteret på et panel på alterets bagside.

Pengebøsse (jf. fig. 47), 1912, af messing, cirkulær med pengetragt foroven og Georgskors i relief på forsiden samt indskriften i reliefversaler: »Til de fattige«.[8] Efter tegning af Martin Nyrop for Dansk Paramenthandel.[68] Opsat ved våbenhusdøren.

Dørfløje, udvendige. 1) Dobbeltfløjet (jf. fig. 5), 1931, udstyret med kraftige beslag og store griberinge. Dekoreret af trekantornamenter og Davidsstjerner samt blomsterformede bolte.[69] I tårnets vestmur. 2) Dobbeltfløjet, o. 1950, af lakeret egetræ, hvis hængsler er udført som flammetunger. Den er næsten identisk med dørfløjen ind til tårnrummet i Egtved (jf. s. 3486). I våbenhusets sydmur.

Dørfløje, indvendige. 1) (Fig. 46), dobbeltfløjet, 1931, med udsmykning svarende til fløjene i tårnets vestmur. Fladbuet, udført i lakeret eg med beslag pyntet af trekanter og Davidsstjerner. Indsat under et panel, hvor der med gyldne, kursive

Fig. 45. Præstens stol, o. 1862 (s. 3404). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The vicar's chair.*

versaler i lavt relief læses: »Fred og naade give Gud hver som her gaae ind og ud. Dennem intet ondt skal ske naar de fredsom sig bete gaae ind i Iesu navn dig intet ondt skal røre. Alt til dit eget gavn du her Guds ord skal høre. Du efter Christi ord skal hige inderlig, da fred og naade stor skal ønskes over dig. 1779 – 1931«. Vekslende små ornamenter adskiller de enkelte ord. Teksten gentager og supplerer en †kalkmalet indskrift i våbenhuset (jf. s. 3387). Indsat mellem tårnrum og skib. 2) (Jf. fig. 17) dobbelfløjet revledør, o. 1930, med ornamenterede beslag. Gråmalet og anbragt i døren fra våbenhuset ind til skibet.

†*Dørfløj*, nævnt 1700 som kirkedøren, med lås.[18]

Orgelpulpitur (jf. fig. 47), 1931, opsat tværs over skibets vestende med svunget forløb og båret af to joniske søjler i træ.[21] Brystningen, der fik sit nuværende udseende 1996 efter tegninger af Kuno Mielby, har ni fyldinger med identiske bagpaneler samt en profileret håndliste øverst.[21] Opgangen er i skibets nordvestre hjørne og har savede balustre under en profileret håndliste, der udspringer fra en svejfet mægler på skibets gulv. Pulpituret er malet gulbrunt, søjlerne med sort marmorering og håndlisten mørkegrå. Før det var pulpituret 1963 malet i perlegrå og mellemblå farver.[21]

Orgel (fig. 47) 1997, med 10 stemmer og en transmission, to manualer og pedal. Bygget af Bruno Christensen & Sønner, Terkelsbøl. Disposition: Hovedværk: Principal 8', Rørfløjte 8', Oktav 4', Gemshorn 2', Mixtur 2-3 kor. Svelleværk: Bordun 16' (trm.), Gedakt 8', Rørfløjte 4', Principal 2', Dulcian 8', Tremulant. Pedal: Subbas 16'. Manualomfang C-g^3, pedalomfang C-f^1. Koblinger: H+S, P+H, P+S. Orglet, som er tegnet af arkitekt Kuno Mielby, er opstillet på pulpitur i vest. Den østvendte hovedværksfacade er indfældet i pulpiturbrøstningen med vestvendt spillebord i dets bagvæg. Svelleværk og pedal er placeret bag spillebordet inde på pulpituret.

†*Orgler*. 1) 1904, bygget af Emil Nielsen.[70]

2) 1931 med otte stemmer, to manualer og anhangspedal. Bygget af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby og Horsens. Disposition: Manual I: Quintatøn 16', Principal 8', Gedakt 8', Oktav 4'. Manual II: Quintatøn 8', Nathorn 4', Waldfløjte 2', Mixtur IV 1⅓'. Svelle for manual II. Koblinger: I+II, P+I, P+II. Manualomfang: C-f^3, Pedalomfang: C-d^1. Pneumatisk aktion, keglevindlade. Placeret på pulpitur i vest med østvendt facade og spillebord mod syd.[71]

Salmenummertavler (jf. fig. 47), 1954, tre rektangulære, sortmalede trætavler med profileret ramme og giverindskrift, til hængenumre, 91×61 cm.[19] En udskåret versalindskrift læses: »Skænket af Søren og Kirstine Nielsen«. Ophængt i skibet.

(†)*Salmenummertavler*, o. 1930, 4 stk., til skydenumre, 60×45,5 cm, med svejfet top. Nu henlagt på kirkens loft.

Præsterækketavler. 1) (Fig. 48), o. 1850, omtrent kvadratisk med profileret ramme, 101,5×95 cm. Sortmalet, mens præsternes navne og embedsår står med hvidt i en blanding af kapitæler og skriveskrift. 2) (Fig. 49), 1933, af mørklakeret egetræ, 120×172 cm. Rammen er pyntet med et æggestavsornament og en kvadratisk blomst i hvert hjørne, mens storfeltet er indrammet af en rekt-

Fig. 46. Indvendig dobbelt dørfløj, 1931 (s. 3404), set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Internal double door wing, 1931.*

Fig. 47. Kirkens indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The church interior looking west.*

Fig. 48. Præsterækketavle (nr. 1), o. 1850 (s. 3405). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Board showing the sequence of vicars (no. 1), c. 1850.*

angulær profileret liste. Over og under storfeltet læses med kapitæler i højt relief: »Præsterne i Ødsted (og Egtved) efter reformationen«, mens der på langsiderne er udført et løvværksornament med årstallet »1933«. Nederst på tavlen er en udskåret giverindskrift: »Skænket af meieribestyrer Th. Bach og hustru«. Tavlens ornamentale detaljer står i sølv og guld samt mørkerød, storfeltet er sortmalet, og præsternes navne og embedsår er skrevet med hvidt i en blanding af kapitæler og skriveskift.

Lysekroner (jf. fig. 47), 1966, fem i skibet og en i tårnrummet af fabrikat Fog & Mørup.[21] Udformet i messing som rørformet ring med 12 nedadvendte pærer, der udgår i bøjler fra ringen. Ophængt i messingrør fra loftet.

(†)*Lysekrone* (fig. 50), 1920, i messing og produceret af Knud Eibye, Odense. Skænket af sognepræst Hans Christian Olsen Sestoft og dennes hustru. Udformet som bredt bånd med profilerede kanter, hvorpå fire lyseskjolde med rulleværksornamenter er anbragt. Under hvert lyseskjold er en elpæreindfatning monteret, udformet som fliget blomsterkolbe. Kronen hænger i seks messingstænger, dekoreret med et fliget akantusornament. På indersiden af kronens bånd læses

Fig. 49. Præsterækketavle (nr. 2), 1933 (s. 3405). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Board showing the sequence of vicars (no. 2), 1933.*

Fig. 50-51. 50. (†)Lysekrone, 1920, skænket af sognepræst Hans Christian Olsen Sestoft og dennes hustru (s. 3407). 51. Klokke, 1912, bekostet af Søren Juhl Høllund og Søren Enggaard Vesterby (s. 3408). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *50. (†)Chandelier, 1920, donated by vicar Hans Christian Olsen Sestoft and his wife. 51. Bell, 1912, paid for by Søren Juhl Høllund and Søren Enggaard Vesterby.*

en giverindskrift med skriveskrift: »Anno 1920 skænkede Sognepræst HCO Sestoft og Hustru / Ødsted Præstegaard / denne Krone til Kirken«. Under indskriften er en lille plaket pånittet med fabrikantens navn. Nu henlagt på kirkens loft.

†*Lysekroner* (jf. fig. 27), to styk, 1931, i messing. Skænket af Jens Andersen Hansen, Skovgaard, og Christen Knudsen, Vesterby. Kronerne, der kun kendes fra fotografisk materiale, havde seks volutprydede, s-svungne arme, der udgik fra et balusterskaft. Under hver lysarm var der ophængt en krystal. Skaftet afsluttes foroven i en kanneleret cylinder med en kolbeblomst dannet af rør i samme tykkelse som lysarmene. Forneden er en hængekugle med en gribering.

Lampetter, 1963, seks styk af fabrikat Fog & Mørup.[21] Tre i koret, tre i våbenhuset. Niarmede lampetter i messing, udført med bøjler med elpærer, der udgår fra et centralt, lodret rør. Lampetterne afsluttes forneden i en kugle. Tilsvarende lampetter er også ophængt i Egtved (jf. s. 3489).

†*Lampetter*, otte styk, indkøbt 1919, da kirken fik indlagt elektricitet.[8]

†*Ligbåre*, omtalt 1735. Båren var ubrugelig og en ny skulle anskaffes.[37]

Klokke (fig. 51), 1912, måler 77 cm i diameter og er støbt hos Christiansen & Schjønning, Aarhus. Legemet er glat, men bærer versalindskriften: »Aaret 1912 lod kirkeeierne Søren Juhl Høllund og Søren Enggaard Vesterby denne klokke omstøbe«, fulgt af tre ligearmede kors. På slagringen læses ligeledes i versaler: »Støbt af Christiansen & Schjønning. Aabyhøi pr Aarhus.« Ophængt i vuggebom.

†*Klokke*, af gotisk type, med to vulstringe om halsen og ligeledes to vulstringe, der markerede slagkanten. Omtalt 1700 som 'god'.[18] Omstøbt 1912.

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier, utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Egtved Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Vejle Amt i almindelighed jf. også s. 56-62. Henvisninger til *Danmarks Kirker*, København 1933-, er som angivet som *DK*, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Vejle Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. *Rigsarkivet i København* (RAK). *Rentekammeret*. Kamrenes forenede arkivkontor: Register til skødeprotokoller over bortsolgt ryttergods (*Rentekammeret*. Register); Danske Afdeling, Kancelliet: Skødeprotokol for det koldingske rytterdistrikt 1765-1170 (*Rentekammeret*. Skødeprot.).

Rigsarkivet i Viborg (RAV). *Ribe bispearkiv*. Forskellige indberetninger, 1689-1839 (*Bispeark*. Forskellige indb.); Kirkesyn, 1696-1792 (*Bispeark*. Kirkesyn); Præsteindberetninger til biskop J. Bloch, 1766-69 (*Bispeark*. Indb. til biskop Bloch); Indberetninger om kirke- og præstegårdssyn, 1793-1832 (*Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn); Diverse indberetninger om gejstlige embeders beskaffenhed, 1799-1803 (*Bispeark*. Kirkeejere); Årlige indberetninger, 1815-24 (*Bispeark*. Årlige indb.) – *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprotokol for de reparerede kirker i Skanderborg, Dronningborg og Kolding rytterdistrikter, 1724-34 (*Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprot.) – *Koldinghus Rytterdistriktsarkiv*. Kirkesessionsprotokol, 1734-35 (*Koldinghus rytterdistrikt*. Kirkesessionsprot.) – *Viborg Landsting*. Skøde- og panteprotokol, 1624-1805 (*Viborg Landsting*. Skøde- og panteprot.) – *Koldinghus Rytterdistriktsarkiv*. Syn på kirker og skoler, 1751-64 (*Koldinghus Rytterdistrikt*. Syn på kirker); Kirkesessionsprotokol, 1734-35 (*Koldinghus Rytterdistrikt*. Kirkesessionsprot.) – *Anst m.fl. Herredsfoged*. Justitsprotokol. 1776-1819 (*Anst m.fl. Herredsfoged*. Justitsprot.) – *Bjerre Herreds Provsti*. Synsprotokol for kirker og præstegårde, 1803-18 (*Provstiark*. Kirker og præstegårde) – *Elbo-Jerlev-Holmans-Brusk Provsti*. Synsprotokol for kirker og præstegårde, 1833-1887 (*Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde) – *Elbo-Holmans-Jerlev Herreders Provsti*. Kirkesynsprotokol, 1900-10, 1912-24, 1923-62 (*Provstiark*. Kirkesyn) – *Brusk-Nørre Tyrstrup Herreders Provsti*. Synsprotokol, 1872-1904 (*Provstiark*. Synsprot.) – *Pastoratsarkiv*. Kirkeprotokol, 1866-1926 (*Pastoratsark*. Kirkeprot.); Liber Daticus, 1870-1960 (*Pastoratsark*. Liber Daticus);Offer og accidenser, 1884-1920 (*Pastoratsark*. Offer og acc.) – *Menighedsrådsarkiv*. Forskellige sager, 1912-31 (*Menighedsrådsark*. Forsk. sg.).

Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn (FLA). Ark. Bodulf Billund.

Kirkens arkiv. Synsprotokol 1925- (*Kirkens arkiv*. Synsprot.)

Privatarkiver. Den kgl. bygningsinspektørs arkiv, ved Rønnow Arkitekter. Sager vedr. Ødsted Kirke (*Den kgl. bygningsinsp*. Sager vedr. Ødsted) – *Kuno Mielbys arkiv*. Sager vedr. Ødsted Kirke (*Kuno Mielbys ark*. Sager vedr. Ødsted).

Nationalmuseet (NM). *Manuskripter.* Fr. Uldall, *Om de danske Landsbykirker*, IV, 208f. (1887). – Otto Norn, *Notebog*, I, 9, 15 (1929). – *Indberetninger.* Povl Jensen (portal, våbenhus, kalkmaleri).

Tegninger og opmålinger. *Nationalmuseet* (NM). Kuno Mielby 1981 (facade mod nord) – Kuno Mielby 1986 (længdesnit).

Litteratur. Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Ødsted kirke, Vejle amt*, NNU rapport nr. 17, Nationalmuseet 2015; Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Ødsted kirke, Vejle amt*, NNU rapport nr. 28, Nationalmuseet 2019a; Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Ødsted kirke, Vejle amt*, NNU rapport nr. 37, Nationalmuseet 2019b.

Historisk indledning og bygningsbeskrivelse ved Line M. Bonde, kalkmalerier, inventar og gravminder ved Martin Wangsgaard Jürgensen, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Kildelæsning ved Marie Louise Blyme, Kristoffer Edelgaard Christensen, Bjørn Westerbeek Dahl, Kathrine Faust Larsen, Lukas Svane Nielsen, Anne Mari Steimle. Oversættelser ved Patrick Marsden (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet juli 2023.

Fig. 52. (†)Alterskål, 1913 (s. 3398). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – (†)*Altar bowl, 1913*.

Fig. 53-54. Detaljer af facadeblændinger med skulderbueafslutning på skibets nordside (s. 3372). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Details of facade blind niches with shoulder terminal on north side of the nave.*

[1] O. Nielsen, *Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapitel … kaldet 'Oldemoder'*, Kbh. 1869, 109. Om dateringen for håndskriftet Ribe Oldemoder, se s. 2533 samt Jakob Kieffer-Olsen, *Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark*, Odense 2018, 399 ff.

[2] »Regnskabsbog over Indtægten af Landehiælpen 1524-1526«, *Danske Magazin* 4, 2 (1873), 44.

[3] 1666 erhvervedes kongetienden for Jerlev, Ødsted og Egtved af Severin Lauridsen på vegne af Ottilia Meyer, som 1681 selv overtager fæstemålet. 1631 fæster sognepræsten Søren Poulsen Kronens part af kvægtienden. *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet jordegods i Danmarks, fra Reformationen til Nutiden, 1535-1765*, I-IV, udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1892-1955 (*Kronens Skøder*), II, 239-240, (16. jan. 1666); *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1551 ff. I Uddrag, udg. af rigsarkivet, Kbh. 1885 f. (*KancBrevb*), 1630-32, 482.

[4] *Kronens Skøder*, III, 459, (6. juli 1711).

[5] *Kronens Skøder*, IV, 176 (23. sept. 1720).

[6] RAK. *Rentekammeret*. Register.

[7] Han supplerer, at 'thi det vides ikke heller om justitsråd Saxesen har indløst rentekammerets skøde på hans købte.' RAV. *Bispeark*. Indb. til biskop Bloch.

[8] RAV. *Pastoratsark*. Kirkeprot.

[9] RAV. *Bispeark*. Kirkeejere; *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn.

[10] RAV. *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn.

[11] Dog oplyses 1816, at fru Storm ejede kirken sammen med gårdmændene Poul Jensen i Bølling, Jens Daugaard, og Jens Pahesen fra Vork mark, der 1815 anføres som ejere af Egtved (s. 3422). RAV. *Bispeark*. Årlige indb.; *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn.

[12] RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Provstiark*. Kirkesyn.

[13] RAV. *Pastoratsark*. Kirkeprot.; *Pastoratsark*. Offer og acc.; *Provstiark*. Kirkesyn.

[14] RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde.

[15] NM. *ATA*. *Manuskripter*. Norn 1928, 15.

[16] Dog oplyses det 1965, at denne sten er fundet 1931 ved opgravningen af gulvet i våbenhuset. NM. *ATA*. Korrespondance.

[17] RAV. *Provstiark*. Kirkesyn; *Pastoratsark*. Kirkeprot.

[18] RAV. *Bispeark*. Kirkesyn.

[19] *Kirkens arkiv*. Synsprot.

[20] Jf. brev fra sognepræsten Sennels til arkitekt Billund, dateret 11. nov. 1942. FLA. *Ark*. *Bodulf Billund*.

[21] NM. *ATA*. Korrespondance.

[22] RAV. *Provstiark*. Kirkesyn.

[23] Vejle Kommune, Byggesagsarkivet.

[24] Oprindeligt del af et samlet projekt med opførelsen af sognehuset. NM. *ATA*. Korrespondance.

[25] NM. *ATA*. Korrespondance; RAV. *Bispeark*. Indb. til biskop Bloch.

[26] Uldall noterede ved sit besøg i kirken 1888, at »i det midterste af disse [blændingerne på korets nordside]

ses udvendigt Sporene af et oprindeligt, senere tilmuret, rundbuet Vindu.« NM. *ATA*. *Manuskripter*. Uldall 1888,V, 93 f.

[27] Uldall ser i hvert fald ikke en skulderbue dér ved sit besøg i kirken 1888. NM. *ATA*. *Manuskripter*. Uldall 1888,V, 93 f.

[28] Se også P. Pedersen, »Skjulte informationer«, *Romanske stenarbejder 4*, Højbjerg 1989, 74.

[29] NM. *ATA*. Indb. ved Povl Jensen 1931. Her nævnes i øvrigt, at der i døråbningen inde i kirken 'tæt op til' den østre karmsten var indsat et stykke egetræstømmer, der var 'ligeså langt som karmstenen er høj.'

[30] Mackeprang peger endvidere på Nikolausfremstillinger i henholdsvis Aal (*DK Ribe* 1307), og på døbefonten i Nørre Lyndelse (*DK Odense* 3952). Hertil kan føjes en gravsten i Gjesing Kirke, Randers Amt. M. Mackeprang, *Jydske Granitportaler*, Kbh. 1948, 193. Om Nikolausfremstillinger, se også L. Gotfredsen & H.-J. Frederiksen, *Troens billeder. Romanske kunst i Danmark*, Gjellerup 1987, 276-279.

[31] NM. *ATA*. *Manuskripter*. Uldall 1887,V, 93 f.

[32] Synet melder i hvert fald 1700, at kirkens mur på den søndre side var 'en del mursten, en del af cement', den nordre side var 'opmuret med cement undtaget

Fig. 55. Facadeblænding på skibets sydside (s. 3372). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Facade blind niche on the south side of the nave.*

Fig. 56-57. Detaljer af korets og skibets nordre langmure under restaureringen i 1980'erne (s. 3382). Foto Kuno Mielby 1980'erne. I Kuno Mielbys arkiv. – *Details of the north walls of the chancel and the nave during restoration in the 1980s.*

det østre hjørne ved koret, som er af mursten.' RAV. *Bispeark*. Kirkesyn.

[33] At det var en bindingsværkskonstruktion, bekræftes 1766 i en indberetning fra sognepræsten. RAV. *Bispeark*. Indb. til biskop Bloch.

[34] NM. *ATA*. Indb. ved Poul Jensen 1931.

[35] NM. *ATA*. *Manuskripter*. Uldall 1887, V, 93 f.; *ATA*. Indb. ved Povl Jensen 1931.

[36] RAV. *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprot.

[37] RAV. *Koldinghus rytterdistrikt*. Kirkesessionsprot.

[38] Måske før 1866, hvor det blev oplyst at være 22 alen højt (ca. 14 meter) og altså omtrentlig den højde, det er i dag. Uldall skrev allerede 1888, at det var tydeligt, at tårnet 'oprindeligt havde været højere end nu.' 1924 noterer den kongelige bygningsinspektør dog, at højden »nogenlunde svarer til Kirkens Dimensioner, og at der derfor formentlig ikke er nogen særlig Grund til at ønske Tårnet forhøjet.« RAV. *Pastoratsark*. Kirke-

prot.; NM. *ATA*. *Manuskripter*. Uldall 1887,V, 93 f.; *Den kgl. bygningsinsp.* Sager vedr. Ødsted.
[39] RAV. *Bispeark*. Årlige indb.
[40] RAV. *Provstiark*. Synsprot.
[41] *Den kgl. bygningsinsp.* Sager vedr. Ødsted.
[42] 1918 påbegyndtes en indsamling til fordel for udsmykning af kirken. 1922 søgte man om tilladelse til arbejderne, mens tegninger og projektbeskrivelse ikke forelå fra arkitekten før 1930. RAV. *Provstiark*. Kirkesyn; *Pastoratsark*. Kirkeprot.
[43] Om end arkitekten i første omgang havde forestillet sig den nye indgang med granitsøjler, endte han med at konkludere, at murede false vil være bedst, da 'det svarede til udsmykningen omkring vinduerne i kirken'.
[44] RAV. *Menighedsrådsark*. Forsk. sg.
[45] Frådstensfacaden havde løsnet sig fra murfyldet, og flere af de større og ældre teglstensreparationer var ikke i forbandt med frådstenen. Arkitekten tilføjede mht. granitsoklens revner, at det var 'som om de på et tidspunkt har været udsat for en stor varmepåvirkning'. Samme opfattelse delte Uldall ved sit besøg i kirken 1888. NM. *ATA*. *Manuskripter*. Uldall 1887, V, 93 f.; NM. *ATA*. Korrespondance; *Kuno Mielbys arkiv*. Sager vedr. Ødsted.
[46] RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Provstiark*. Kirkesyn; *Pastoratsark*. Kirkeprot.
[47] RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Pastoratsark*. Kirkeprot.
[48] En lignende konstruktion er rekonstrueret for tagværket over skibet i Hjerm Kirke (*DK Ringkøbing* 2025).
[49] RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde.
[50] Hylleberg Eriksen 2015, 2019a, 2019b. Prøverne, der er sammenfattet i rapport 2019b, omfatter i alt 17 boreprøver, hvoraf 14 er daterede, samt 84 skiveprøver, hvoraf 67 er daterede. Skiveprøverne fra det udskiftede tømmer henlå uden for kirken og uden nærmere specifikation, hvorfor de ikke kan knyttes til bestemte spær. Dog passer størstedelen af kurverne fra prøverne med dateringerne fra de udtagne boreprøver, hvorfor skiveprøvernes dateringer tentativt er henregnet kor og skib. Den alleryngste periode er dog ikke henført hverken kor eller skib.
[51] Samtlige bygningsdele er i hvert fald beklædt med

Fig. 58-59. Detaljer af skibets nordvesthjørne under restaureringen i 1980'erne (s. 3382). Foto Kuno Mielby 1980'erne. I Kuno Mielbys arkiv. – *Details of the north wall during restoration in the 1980s.*

Fig. 60. Skibets tagværk set mod øst samt skibets østre gavltrekant (s. 3384). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The roof structure of the nave looking east, and the eastern gable triangle of the nave.*

tegl, da Uldall besøger kirken 1888. RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Pastoratsark*. Kirkeprot; NM. *ATA*. *Manuskripter*. Uldall 1887,V, 93 f.

[52] Ved fjernelsen af skorstenen 1931 fandt man skrevet med blyant »Søren Nielsen og O. Boston 1888«. *Kirkens Arkiv.* Synsprot.

[53] NM. *ATA*. Indb. ved Jens Johansen 1988; NM. *ATA*. Indb. ved Mogens Larsen 1985. Se også Elly Fink, »Ødsted sogn og kirke – hvad de gamle kirkebøger kan fortælle!«, *Haderslev Stiftsbog* 1987, 114-17.

[54] NM. *ATA*. Indb. ved Poul Jensen 1932.

[55] IHS-monogrammet kunne ikke længere ses 1931, men Poul Jensen fik oplyst, at man tidligere kunne aflæse det. NM. *ATA*. Indb. ved Poul Jensen 1931.

[56] RAV *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde.

[57] NM. *ATA*. Korrespondance. Se også indskrift på altertavlens bagside.

[58] Francis Beckett, *Danmarks Kunst*, Kbh. 1924, II, 165.

[59] Sissel F. Plathe og Jens Bruun, *Danmarks Middelalderlige Altertavler* (Odense, 2010), bd. 2, 1214-15.

[60] RAV. *Bispeark*. Kirkesyn; *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde.
[61] Chr. A. Bøje, *Danske guld- og sølvsmedemærker før 1870*, 4. udg., revideret og udvidet af Henrik Jakobsen, Odense 2022, 427, 459.
[62] RAV. *Provstiark*. Kirker og præstegårde.
[63] RAV. *Provstiark*. Kirker og præstegårde; *Pastoratsark*. Kirkeprot.
[64] M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, Kbh. 1941, 156-78.
[65] Ebbe Nyborg, »Byzantizing Crucifixes in Central Medieval Denmark: How, When and Why«, *Denmark and Europe in the Middle Ages c. 1000-1525. Essays in Honour of Professor Michael H. Gelting*, red. Kerstin Hundahl, Lars Kjær, Niels Lund (Farnhem, 2014), 27-42.
[66] NM. *ATA*. Indb. ved Ebbe Nyborg [uden årstal].
[67] RAV. *Bispeark*. Kirkesyn; *Koldinghus rytterdistrikt*. Kirkesessionsprot.
[68] Dansk Paramenthandel 1895-1945 [jubilæumspamflet trykt af firmaet].
[69] Døren blev 2017 udsat for voldsomt hærværk og repareret samme år, hvilket blandt andet betød, at der måtte lukkes flere huller i fløjene. NM. *ATA*. Korrespondance.
[70] Den Danske Orgelregistrant
[71] Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

Fig. 61. Sydportalen under restaureringen 1931 (s. 3382). Foto P. J. 1931. I NM. – *The south portal during restoration in 1931.*

ØDSTED CHURCH

The church in 'øøthsteth' is first mentioned in Ribe Oldemoder's church list from c. 1376-89. As was the case with the other churches of the herred, Ødsted was subject to the cantorate of Ribe Chapter from 1330 and after the Reformation came into the possession of the Crown. The owner of the church is not known again until 1711, when Mrs Øllegård Rantzau purchased it at a public auction. The king retained the right to buy it back, however, and exercised this right in 1720. When the cavalry estate was sold in 1765, Counsellor Peder Saxesen bought the church, which he then sold in the very same year. After this, the church had various owners, until 11 April 1912, when it became freehold.

The parish was annexed to Egtved in 1542. In 1879, it became an independent benefice, until 2018, when it was incorporated into a benefice with Jerlev Church.

The church is located in open surroundings on a hill to the northwest of the village of Ødsted (fig. 1). The churchyard is south-east orientated and has been expanded several times, most recently in 1958-59. In 2015, a church hall was erected to the north-west of the churchyard.

Building. The church from c. 1200 consists of a chancel and nave, and was constructed with double walls with an outer covering of calcareous tufa, whilst the wall core and the back walls consist of unworked fieldstones. The masonry, which rests on a tall granite plinth with a sloping edge (figs. 56-59), has a tufa covering, which is only c. 10 cm thick. In the facades to the north and south are remains of two types of blind niche decorations (figs 11 and 13-14).

Somewhat atypically, the doorways are apparently not placed opposite one another. †The

granite casings in the north door can observed, whilst the south door (fig. 17) is still preserved and has been in use since 1965, when it was reopened. It consists of a granite-built, two-columned portal, dating to 1931, the construction of which is based on a springer which was uncovered under a marble slab in the churchyard c. 1930, as well as a base and column fragment, which have been placed on a repair in the doorway consisting of large medieval bricks. The tympanum zone contains a depiction of an enthroned Saint Nicholas (fig 16), identified by the minuscule inscription SNICOLAVS, flanked by two kneeling figures, a woman (west) and a man (east). The gable triangles above the east and west end of the nave are mainly still preserved, and consist of unworked fieldstones, whilst there are (†)tufa crow-steps in the west gable (fig. 22).

A number of medieval additions and changes have been made to the church. These are mainly of large medieval bricks in Flemish bond, but also include a few re-used tufa blocks, so that any proposed chronological sequence is debatable. The roof structure of the chancel was probably the first of these alterations, which was reconstructed around 1300 (fig. 23). Presumably at the same time, the east gable of the chancel was also rebuilt in brick (fig. 18). During the Late Middle Ages and in the first century after the Reformation, part of the chancel arch wall, the chancel arch, the south side of the chancel, large parts of the south-facing long side of the nave and its north-east corner were either completely or partially rebuilt in brick. A low, whitewashed *tower* in the west (fig 19), which is slightly narrower than the nave, was constructed over the west gable at the end of the Middle Ages.

At some point, probably around the time of the Reformation, a timber-framed †*porch* was added in front of, but also at an angle to, the south door. In the first half of the 1800s, this was replaced by the present porch (cf. fig. 5).

A major renovation and conversion of the church 1931, which still characterises it, involved the conversion of the porch into a mortuary chapel and of the tower interior into a porch.

Furnishings. The oldest furnishing is the Romanesque baptismal font, but the early Gothic crucifix from c. 1300 is not much later in date. The Late Middle Ages are represented by the altarpiece from c. 1475-1500, on which the mercy seat flanked by the Virgin Mary with child and the church's guardian Saint Nicholas are depicted in the central zone, whilst the apostles are depicted on the wings. The pulpit is the first new, preserved furnishing from the time after the Reformation. The pulpit was made c. 1600, whilst the sounding board is slightly later, c. 1600-25. The only preserved object from 18th century is the paten from c.1700. This bears the coats of arms of Christoph Frederik Rantzau and Margrethe Anne Sophie von Bassewitz. A significant proportion of the altar equipment dates to the 19th century: the altar chalice, c. 1842, the altar jug, 1860, the wafer box, 1862, the Communion set, 1879, and the altar candlesticks from 1882, donated by landowners of the parish. It was also during this century that the first board showing the sequence of clergymen was hung up c. 1850, and the choir stalls were purchased c. 1862. 20th century furnishings dominate the church interior. The Communion table was erected c. 1900 and the baptismal dish was acquired c. 1901. In 1912, the old bell of the church was recast and the new one hung in the tower. Vicar Hans Christian Olsen Sestoft donated a chandelier to the church in 1920, which is now kept in the loft of the church. The decorated wings in the tower were made in 1931, the same year that the organ loft was erected, while a new, larger board showing the sequence of vicars was added in 1933. Ten years later, in 1943, the altar rail was installed according to a design by the Fredericia architect Bodulf Billund, whilst the hymn boards were placed in the church in 1954 as a gift from parishioners. In 1963, the church's bracket lamps were hung up and the present chandeliers followed in 1966. The most recent major purchase are the pews from 1995, designed by architect Kuno Mielby, Vejle. In the same year, the kneeler at the altar was made and the chairs in chancel and nave were bought.